

A SURKH KOTAL-I FELIRATOK

I

Az Afganisztánban működő Francia Régészeti Expedíciónak az elmúlt évek során az ókori Baktria keleti részében egy kusánkori templomot sikerült feltárnia.¹ A lelőhely Kábultól északra a Kunduz-ab völgyében egy domb tetején fekszik, amelyet a Surkh Kotal nevet viselő nyereg köti össze a síkságot nyugat felől határoló hegylánccal. Az eddig feltárt épületkomplexum lényegében véve két szentélyből áll, amelyek az ásató D. Schumberger feltevése szerint tűztemplomok voltak. A nagyobbik szentély (A) egy teraszon helyezkedik el, és egy kb. 100 × 60 m nagyságú téglalapot alkotó kerítés veszi körül. A kerítés falába kifelé kiugró, de az udvar felé nyíló fülkéket építettek, amelyek falait festmények díszítették. E fülkékben Schlumberger valószínű elgondolása szerint a kusánok pénzeiről ismert istenségek szobrai állottak. A kerítést belül peristylum övezte. Az épületkomplexumnak ez a része képviseli ebben a formájában a Surkh Kotal-i templom történetének első korszakát. Később, a második korszakban az A szentélyt körülvevő kerítés déli részének külső oldalához még egy kisebb szentélyt (B) építettek. Ennek tűztemplom jellegét kétségtelenné teszi a benne előkerült tűzoltár és a mellék-helyiségeiben talált nagy mennyiségű hamu. A B szentély építésével egy időben az A szentély és a kerítés déli fala közé is egy újabb épületrészt építettek. Ez az időszak — a második korszak volt a templom fénykora, amelynek végén azonban az épületeket nagy tűzvész pusztította el. De ezzel még nem szűnt meg az élet itt teljesen. A tűzvész után a templomot — szegényes módon ugyan, de — helyreállították, s valószínű, hogy a kultusz is egy ideig még tovább folytatódott. Ezzel a harmadik korszakkal zárul az eddigi ásatási eredmények szerint a templom története.

A templom területén az ásatások során talált pénzletek lehetővé tették az ismertetett három korszak abszolút kronológiai helyzetének tisztázását is. Az előkerült pénzek közül hetet Kaniskáénak, kettőt pedig Huviszkáénak lehetett meghatározni. Ennek alapján kétségtelenné látszik, hogy a templom első és második korszaka a Nagy Kusánok idejére esik. A templom építését magát Kaniska vagy esetleg valamelyik elődje uralkodási idejére lehet tenni. A harmadik korszak kezdetének meghatározására jó támpontot nyújt egy kusáno-szaszanida pénz, amely a B templomban az égési réteg fölött került elő. Bár a kusáno-szaszanida pénzek pontos kronológiai helyzete még nem teljesen tisztázott, az mindenestre valószínű, hogy a szaszanida kor elejéről származik. Így a Surkh Kotal-i templom harmadik periódusa a szaszanida kor

¹ D. Schlumberger : Le temple de Surkh Kotal en Bactriane. I. JA 240 (1952) 433—453, II. JA 242 (1954) 161—187.

elejével párhuzamosítható. Ebből Schlumberger azt a valószínű következtetést vonta le, hogy a templom felgyújtása a Nagy Kusánok birodalmának összeomlásával és Baktriának Ardašir részéről történt meghódításával áll összefüggésben.

A Surkh Kotal-i ásatások alkalmával több görögbetűs feliratot találtak. Ezeket R. Curiel tette közzé² s nyelvüket iráninak határozta meg. Az előkerült három felirat közül az egyik csak töredékekben maradt fenn, úgyhogy ennek rekonstrukciója kilátástalan. Egy másik felirat befejezetlen maradt: 1. sorát karcolták csak a kőbe, s ennek is csak az első 7 betűjét vésték be véglegesen. A harmadik felirat szintén töredék, azonban ennek legalább 3 sorából olyan terjedelmű részek maradtak meg, hogy megfejtése nem teljesen kilátástalan.

E felirat szövegének Curiel következő olvasatát adja:

ΒΙΛΟΙΣΗΝΟΒΙΛΟΙΑ ΔΙΟ[
]ΚΙΡΛΟΜΙΒΑΓΟΛΛΑΓΓΟΜ[
ΔΙΑΠΑΛΑΜΗΛΟΥ

A felirat olvasatában bizonytalan a Σ betű, amelynek csak alsó része maradt fenn. A betűmaradvány ugyan kétségtelenül kiegészíthető sigmára, azonban éppúgy lehetséges zétára is gondolnunk. Hogy a két lehetőség közül melyik a valószínűbb, arra vonatkozólag jó támpontot nyújt a kusán pénzek feliratainak paleográfiai tanulmányozása. J. H. van Lohuizen-de Leeuw összeállítása a sigma fejlődéséről az indoskytha, indopárthus és kusán pénzekben azt mutatja, hogy a sigmának az a négy vonásból álló formája, amelyet feliratunkon a betűmaradványból rekonstruálni lehetne, csak Kujüla Kadphisésig volt használatban.³ Mivel a Surkh Kotal-i felirat a legnagyobb valószínűség szerint Kaniška idejéből származik, így a pénzfeliratok alapján következtetve benne leginkább a félovális alakú sigmát várhatnánk, kevésbé valószínű benne a három vonásból álló szögletes sigma előfordulása. Mindenesetre a négy vonásból álló sigma használata e feliraton a legkevésbé valószínű, s így aligha kétséges, hogy az 1. sorban a Curieltől feltett sigma helyett zétát kell olvasnunk.

Áttérve már most a felirat nyelvi értelmezésére, Curiel szemmel láthatólag helyesen közelítette meg a 2. sor tartalmát, amikor a *KIPΛΟΜΙ ΒΑΓΟΛΛΑΓΓΟ* szavakra tagolva «tőlem csináltatott *ΒΑΓΟΛΛΑΓΓΟ*» jelentést tulajdonított neki. Mert ha egyelőre bizonytalan marad is a *KIPΛΟΜΙ* szó alaki elemzése, az kézenfekvő, hogy *KIPΛΟ* elemében az óiráni *krta- folytatását lássuk (cf. turfáni középperzsa *qyrd*, tuif. párthus *kyrd*). Ami a felirat nyelvének meghatározását illeti, Curiel úgy gondolta, hogy Baktria középiráni nyelvjárásának emlékével van dolgunk.

Curiel eredményeit Henning egészítette ki egy fontos megfigyeléssel.⁴ Rámutatott ugyanis arra, hogy a *ΒΑΓΟΛΛΑΓΓΟ* szó mint helynév kimutatható a középkori arab és perzsa földrajzi irodalomban, sőt napjainkig is fennmaradt. A *ΒΑΓΟΛΛΑΓΓΟ* szó megfelelője megvan a szogdiban is: *βγδ' n' k*, s mindkét szó óiráni *baqa-dānaka- alakra megy vissza, amelynek jelentése

² Inscriptions de Surkh Kotal. JA 242 (1954) 189—205.

³ The «Scythian» Period. Leiden 1949. 378.

⁴ W. B. Henning : «Surkh Kotal». BSOAS 18 (1956) 366—367.

'templom, oltár, szentély' lehetett. Ugyanakkor az örmény *Bagaran* helynév középiráni **bagadān* alakra mutat.⁵ Bár ilyen módon az óírániban egymás mellett mind a **bagadānaka*, mind pedig a **bagadāna-* alakkal számolhatunk, Henning mégis úgy gondolja, hogy a középkori földrajzi irodalom *Baylān* alakja **Baylāng* > **Baylān* fejlődési fokokon keresztül közvetlenül a feliraton szereplő *BAIOAAITO* helynévből fejlődött. Végeredményben szerinte a 2. sornak kétféle fordítása lehetséges, aszerint, hogy a *BAIOAAITO* szót helynévnek vagy közös főnévnek fogjuk fel, «I made Bagolango...» vagy «I made (this) sanctuary...».

Curiel és Henning elgondolásait Altheim és Stiehl igyekezett továbbépíteni. Elfogadva a 2. sorra vonatkozólag Curiel és Henning magyarázatát, a két szerző úgy gondolja, hogy itt Baktria nomád meghódítóinak nyelve áll előttünk (ezzel kapcsolatban utalnak O. Hansen útmutatása nyomán arra, hogy a *KIPAO MI* alak a saka *yidami* előzményének tekinthető). Mivel viszont a 3. sor görögül íródott, jogosultnak tartják azt a feltevést, hogy az 1. sort ismét valamilyen más nyelven, esetleg éppen az Aveszta nyelvén írták. Ennek az elgondolásnak az alapján kísérlik meg az első sor értelmezését, és nemcsak azt teszik fel, hogy az az Aveszta nyelvén íródott, de egyenesen azt hiszik, hogy egy arsakidakori ábécében írott avesztai szövegrésznek a görög-betűs átírásával állunk szemben. Magyarázatuk szerint az 1. sor a következő avesztai szövegnek, illetőleg arsakidakori ábécében írott előzményének átírása:

vidavi. saēnō vidavi. ašyō

«der vor Trug sichere Saēna, der vor Trug sichere (und)
es mit *Aša* haltende»

arsakidakori előzménye:

wytwy. syynw wytwy. 'hryw

Úgy gondolják, az sem véletlen, hogy e sor 8 (vagy más kiejtés szerint) 10 szótagú. Véleményük szerint egy szabályos verssel van dolgunk, amelynek ugyan nincs megfelelője az Aveszta ránk maradt részeiben, de nyugodtan előfordulhatna bennük.⁶

Altheim és Stiehl magyarázatuk második változatában közlik egy inkognitóban maradó angliai iranista véleményét is, aki egyrészt valószínűtlennek tartja, hogy az avesztai *vidavi-* (**vidaβi-*) szó *BIAOI* átírásban jelenhetné meg, másrészt pedig rámutat arra, hogy a sor *-BIAOIS HNOBIAOI AβIO...* formában is tagolható, s ebben az esetben *HNOBIA- *ēnōbid* < **haināpati-* (óind *senā-pati-*) lehetne.⁷

⁵ A **bagadān* alak Henningnél hangtörténeti szempontból egy ellentmondást tartalmaz; így bizonyára csak elírás **bagadān* helyett.

⁶ Fr. Altheim—R. Stiehl: Alexander the Great and the Avesta. EaW 8 (1957) 127—128 és Philologia sacra. Tübingen 1958. 29—34. Altheim és Stiehl elgondolásában nem egészen világos, milyen alapon teszik fel, hogy a felirat jelenlegi 1. sora más nyelvű, mint a második. A felirat végére odaírt görög kifejezés erre nem nyújt semmiféle alapot. Azt sem látni tisztán, hogy véleményük szerint mit keres e feliraton egy avesztai idézet. Érdekes, hogy az avesztai verssor feltevésével kapcsolatban figyelmen kívül hagyják a sor töredék voltát. Nem egészen érthető az arsakida-kori orthográfia rekonstrukciójával kapcsolatban megfigyelhető ingadozások (*syynhy* és *šyynhy*, milyen alapon tehető fel az utóbbi alak? — *'hryw* hogyan lehet az *AβIO* átírás alapja?).

⁷ Fr. Altheim—R. Stiehl: i. m. 33.

II

Mint láthatjuk, a felirat magyarázata e hozzászólások után is teljesen bizonytalan. Pedig Curiel és Henning kezdeményezése után a felirat tartalmi jellege alapján véve már teljesen világossá vált. A *KIPAOMI BAΓOΛAΓΓO* «én csináltam a szentélyt» = «én építtettem a szentélyt» kifejezés ugyanis kétségtelenné teszi, hogy egy alapító felirattal van dolgunk, s ez bizonyos mértékben már eleve meghatározza tartalmát is. A felirat tartalmát hátulról visszafelé rekonstruálva a következőképpen körvonalazhatjuk. Az utolsó, görög nyelvű sor: «Palamedes által (v. útján)» tartalmilag nyilvánvalóan az előző sorhoz kapcsolódik, mert egyébként önmagában nem volna értelme. Az utolsóelőtti sor lehetséges értelmezései közül (1. fentebb) kétségtelenül az a valószínűbb, amely a *BAΓOΛAΓΓO* szót nem tulajdonnévnek, hanem közös főnévnek értelmezi, amennyiben a helynév létrejötté bizonyára későbbi, mint az alapjául szolgáló szentély építése. Az utolsó 2 sor értelme ezek szerint a következő lehetne: «... építtettem a szentélyt ... Palamedesszal». Ez az értelmezés valószínűvé teszi azt is, hogy Palamedesben egy építész, a szentély építkezésének vezetőjét kell látnunk.

Az utolsóelőtti sorban a *KIPAOMI* állítmány magától értetődőleg követeli az alanynak, a szentély építését elrendelő személynek a megnevezését. Nyilvánvaló tehát, hogy az alulról számított 3. sorban csak a szentély építetójének neve és titulaturája állhatott. Természetesen pontosan nem tudhatjuk, hogy milyen hosszú volt a titulatura. Lehetséges, hogy a méltóságnevek több sorra terjedtek ki, s így az építető neve az alulról számított 4. vagy 5. sorban állott. Mindezt megelőzhetette még a keltezés és esetleg az építkezés okának, körülményeinek ismertetése. A felirat tartalmi felépítése tehát — mint általában az alapító feliratoké — hozzávetőleg ilyen lehetett:

Ebben az évben és ebben a hónapban,
X. király (+ titulatura) parancsára
(vagy: üdvéért stb.),
Én, N. N. (+ titulatura)
építtettem a szentélyt
Palamedesszal.

Ezeknek a meg gondolásoknak az alapján tehát valószínűnek tarthatjuk, hogy a felirat eredetileg jóval több sorból állott, mint a fennmaradt töredék. Valóban, ha a felirat fényképét megvizsgáljuk, a jelenlegi 1. sor fölött még két betűmaradványt látunk. Ezek közül az első eléggé határozatlan jellegű, de leginkább még egy *O* maradványának tekinthető. A másodikból valamivel több maradt meg, s így csak két lehetőségre gondolhatunk: vagy szögletes Σ , vagy pedig *B* lehetett. Kétségtelen tehát, hogy a felirat legalább 4 sorból állott, de valószínű, hogy még ennél is hosszabb volt.

A felirat eredeti formájának és terjedelmének rekonstruálásánál azt is figyelembe kell vennünk, hogy az egyes sorok milyen terjedelműek lehettek. Erre vonatkozólag bizonyos támpontot az utolsó sor szolgáltat, amelyről nagy valószínűséggel feltehető, hogy szimmetrikusan középen helyezkedett el az előző teljes sorok alatt. Ezt figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy egy-egy sorban legalább 24 betű lehetett, de ha feltesszük, hogy a sorok jobb felé még folytatódtak, akkor soronkint 26—32 betűvel is számolhatunk. Meg kell

jegyeznünk még, hogy az utolsó előtti sorban a *KIPΛOMI* szó előtt még egy sérült betű látszik, mégpedig legvalószínűbben egy *O*. Mindennek alapján a felirat eredeti formáját és ránkmaradt részét következőképpen rekonstruálhatjuk:

x + 1 sor	[.....]
x + 2 sor	[.....]rOB[.....]
x + 3 sor	[.....]BIAOrIZHrNOrB'IAOIADrIO' [....]
x + 4 sor	[.....]rO'KIPΛOMIBArΓ'IOAATTOM[....] ΔΙΑΠΑΛΛΑΜΗΔΟΥ

Ha mármost ezek után megkíséreljük a felirat nyelvi értelmezését, akkor módszertani szempontból legelőször a felirat nyelvének jellegét kellene meghatározni. Erre vonatkozólag — mint láttuk — két ellentétes vélemény merült fel. Curiel a feliratot Baktria középiráni nyelvével, Altheim és Stiehl pedig Baktria nomád meghódítóinak, a tochároknek a nyelvével hozta kapcsolatba. Hogy e két nézet közül melyik a helyes, igen nehéz eldönteni, mert Baktria középiráni nyelvére vonatkozólag egyelőre nem rendelkezünk adatokkal, s a felirat nyelvével összevethető mai nyelvjárások viszonyai nem vetíthetők minden további nélkül az ókorba vissza. A másik elgondolás megvizsgálására azonban mindenesetre van bizonyos lehetőségünk, mert a kusánok nyelvére vonatkozólag vannak adataink egyrészt a kusán pénzek felirataiban, másrészt pedig a korabeli indiai prákritnyelvű feliratok és a krórainai prákrit dokumentumok nyelvébe bekerült kusán (vagy «tochár») jövevényszavak formájában.

III

A kusán pénzek előlapjainak feliratai az uralkodó király nevét és titulárját, a hátlapok feliratai pedig különböző istenségek nevét tartalmazzák. Az előlapok feliratszövegéből céljainkra főleg a *ΔAONANO ΔAO* cím jöhetne számításba. A kutatás régen felismerte már, hogy ez a perzsa *šāhān šāh* címnek a megfelelője,⁸ sőt hosszú ideig nyelvileg is ezzel azonos eredetűnek tartotta.⁹ Ennek az elgondolásnak alapjául többek közt az a megfigyelés szolgált, hogy Samudragupta Allahābād-i feliratán valószínűleg kusán királyi címként a *šāhānušāhi* kifejezés szerepel, s hogy a Kālakācāryakathānakában *šāhānušāhi* a címe a saka főkirálynak.¹⁰ Kétségtelen azonban, hogy a *ΔAONANO ΔAO* cím nem vezethető arra az alapformára vissza, amelyből a felsemelt adatok származnak. A *šāhānušāhi* és a *šāhān šāh* cím óiráni **χšāyaθyānām χšāyaθya* alakra megy vissza, de *šāhānu šāhi* a sakára jellemző egyes nominativusi *-i* és többes genitivusi *-ānu* végződést mutatja,¹¹ tehát jellegzetes saka alaknak tekinthető. Összhangban áll ezzel az is, hogy a Kālakācāryakathānakában megőrzött hagyomány szerint e címet eredetileg a saka főkirály viselte. Nyilvánvalóan úgy kell tehát elképzelnünk, hogy *šāhi* és *šāhānušāhi* eredeti-

⁸ Ld. pl. *A. Stein* : Zoroastrian Deities on Indo-Scythian Coins. Oriental and Babylonian Record. London 1887. 9. sk. (Kny.)

⁹ Legutóbb *O. Hansen*: Ein neues Hephthalitenfragment. La Parola del Passato 20 (1951) 363 sk.

¹⁰ *H. Lüders* : Philologica Indica. Göttingen 1940. 254; *St. Konow* : Indoskythische Beiträge. SPAW 35 (1916) 812.

¹¹ Ld. *Lüders* : i. h.

leg saka királyi címek voltak, s a kusánok tőlük vették át, vagy pedig csak Indiában nevezték őket így a saka királyok mintájára. Érdekes módon viszont a *ĐAO* címnek is megtaláljuk a megfelelőjét a sakában. St. Konow mutatott rá először arra, hogy a kusán *ĐAO* cím pontos megfelelője a saka *šsau* 'király' szónak, s hogy a *ĐAONANO* alak is pontosan egyezik a sakában várható **ššaunānu* többes genitívusszal.¹² Később H. W. Bailey rajzolta meg a saka és a kusán szó hangtörténeti fejlődését, s a *šsau* alakot **χšāvan-* töre, a *ĐAONANO* = **šāunānō* többes genitívust pedig *-na-* töre vezette vissza.^{12a} Ezek szerint tehát a kusán *ĐAONANO* *ĐAO* cím két eleme két különböző, de egyébként azonos szótövből származnék. Ez a feltevés ebben a formában nem látszik meggyőzőnek, de mindenesetre világosan kidomborítja a kusán cím magyarázatának azt a főnehézségét, amely már a kutatásnak a múlt században feltűnt, hogy a *ĐAONANO* alak látszólag más tőalakot tükröz, mint a *ĐAO*.¹³ Valójában ugyanis nem szükséges két különböző **χšāvan-* és **χšāvana-* tövet feltenni. A többes genitívus végződése az indoirániban eredetileg *-ām* volt, azonban ezt az *-n-* tövekről kiindulva az *-a-*, *-ā-*, *-i-*, *-ī-*, *-u-*, *-ū-* töveknél már az Aveszta nyelvében és az óperzsában *-nām* váltotta fel.¹⁴ Ez az analógias folyamat még tovább haladt a sakában, ahol a *-nām* többes genitívus már a mássalhangzós tövekre is kiterjedt.¹⁵ Ennek a fejlődésnek a keretében érthetjük meg a *ĐAONANO* alak létrejöttét. A **χšāvan-* szó eredeti többes genitívusának a folytatása **šāunu* lett volna. Ez az alak azonban teljesen kiesett a többi tövek névragozásának rendszeréből, amennyiben azoknál a többes genitívus végződése már egységesen *-ānu* volt. Így most analogikusan ez a többes genitívusi végződés, amely eredetileg az *-n-* tövektől indult ki, másodlagosan visszahatott az *-n-* tövekre is, s ilyen módon ezeknél a **šāunu* típusú többes genitívust *šāunānu* váltotta fel. Ezt a jelenséget a sakában is megfigyelhetjük, ahol a *šve* 'kutya' szó többes genitívusa *švānānu*, a *rrāyse* 'király' szóé pedig *rāysanām* (késői alak) < **rrāysanānu*.¹⁶ A *ĐAONANO* *ĐAO* címet tehát a legkorábbi példának tekinthetjük arra, hogy az eredetileg az *-n-* tövekről kiinduló *-(ā)nām* többes genitívusi végződés egy hosszú analógias folyamat befejezésekképpen másodlagosan visszakerül az *-n-* tövekhez is. Ha így a *ĐAONANO* *ĐAO* címet nyelvtörténetileg világosan meg tudjuk is magyarázni, jelen problémánk szempontjából mégsem tekinthető eléggé tisztázottnak a szó története. A saka *šsau* szó ugyanis azt a kérdést veti fel, nem kell-e a *ĐAONANO* *ĐAO* címet is a kusánoknál a sakáktól való átvételnek tartanunk. Hangtörténeti alapon ez a kérdés nem dönthető el, mert nem tudjuk, hogy a kusánoknál lehet-e a *ĐAONANO* *ĐAO* alak hangtörvényszerű fejlődése eredménye. Mindenesetre, az indoskytháknál és az indopárthusoknál ezt a címet nem ismerjük, márpedig elsősorban ezektől való átvételre gondolhatnánk. Így van bizonyos valószínűsége annak, hogy ez a cím kusán eredetű. Ebben az esetben is bizonytalan marad azonban, hogy a saka *šsau* szó a kusán cím átvétele-e, vagy pedig attól független saka fejlemény.

¹² St. Konow: Saka Studies. Oslo Etnografiske Museum Bulletin 5. Oslo 1932. 45.

^{12a} H. W. Bailey: Irano-Indica. BSOAS 12 (1948) 327 sk.

¹³ I.d. pl. A. Stein: i. m. 10.

¹⁴ H. Reichelt: Awestisches Elementarbuch. Heidelberg 1909. 178 sk.; R. G. Kent: Old Persian. Grammar, Texts, Lexicon.² New Haven 1953. 58 skk.

¹⁵ I.d. St. Konow: Primer of Khotanese Saka. Oslo 1949. 39.

¹⁶ Konow: i. h. Konow egyébként szintén úgy gondolja, mint Bailey, hogy a többes genitívusban *-na-* képző járult a tőhöz.

A pénzek hátlapjainak feliratai közül sem használható fel valamennyi céljainkra. Közülük *ΦΑΠΡΟ, ΝΑΝΑΙΑ, ΝΑΝΑ, ΣΑΡΑΠΡΟ, ΒΟΥΔΑΟ, ΣΚΑΝΔΑΟ ΚΟΜΑΡΟ ΜΑΑΧΝΟ ΒΙΖΑΓΟ, ΣΑΚΑΜΑΝΟ ΒΟΔΑΟ* stb. nyilvánvalóan idegen nyelvi alakok átírásai, esetleg nyelvi átvételei csupán, s így hangalakjuk nem nyújt felvilágosítást a kusánok nyelvére vonatkozólag. Ezekkel szemben vannak azonban helyi jellegűnek tekinthető istennevek is, s ezeket érdemes közelebbről megvizsgálnunk.¹⁷

A *ΜΙΠΡΟ, ΜΙΡΟ, ΜΙΡΡΟ, ΜΕΙΡΟ, ΜΙΥΡΟ, ΜΙΟΡΟ* névalakok a **Miθra-* név *Mihr ~ *Mīr fejleményét tükrözik. A -*θr-* hangsoport ilyen fejlődése eléggé széleskörűen elterjedt az iráni nyelvterületen. A *yidya-munji mīra* 'nap', *pūr* 'fiú' stb. szavak hangalakja mindenesetre azt bizonyítja, hogy ez a fejlődés Baktriában, az egykori kusán területen is végbemehetett. Így ezt az istennevet helyi eredetűnek tekinthetjük, ha a nyugat-iráni területről való átvétel lehetőségét hangtörténeti alapon nem is tudjuk teljesen kizárni.

A *ΟΑΧΔΟ* név az általánosan elfogadott felfogás szerint az Oxus folyó nevével azonos és óiráni *Vaxšu alakra megy vissza.¹⁸ A név óiráni alakjának rekonstrukciója azonban elsősorban az óind forrásokra támaszkodik, s így tóalakja némileg bizonytalan. Az óind *Vakšu* lehet esetleg egy középiráni *Vaxšə vagy egyenesen *Vaxš alak átvétele is, úgyhogy a név óiráni alakját **Vaxša-* tóalakban is rekonstruálhatjuk.¹⁹ Az is valószínű, hogy a **Vaxša-* név nem a *vaxš-* 'wachsen' tő származéka, mint ahogy Markwart gondolta, hanem inkább a *vaxš-* 'sprühen' igével függ össze, amely jelentéstanilag sokkal megfelelőbb, s amelynek vízzel kapcsolatos használatára az Avesztából több példánk is van.

Meglehetősen bonyolult az *ΑΡΑΟΧΔΟ* név magyarázatának problémája. Vannak, akik ezt az istenséget *ΟΑΧΔΟ*-val azonosnak tartják.²⁰ Nyelvi szempontból két magyarázat merült fel: az egyik szerint e név mögött **Rti(š)* *vahvi* (avesztai *Ašiš varuhi*) istennő,²¹ a másik szerint pedig *Arədvī* istennő és az Oxus folyó előbb tárgyalt **Vaxša-* neve rejtőznék.²² Mindezeknek az elgondolásoknak különböző nehézségei vannak. Ami elsősorban *ΑΡΑΟΧΔΟ* és *ΟΑΧΔΟ* azonosítását illeti, ez kétségtelenül helytelen. A pénzekeken ugyanis *ΟΑΧΔΟ* mint férfiiisten, *ΑΡΑΟΧΔΟ* pedig mint női istenség jelenik meg, úgyhogy nyilvánvalóan két különböző istenalakkal van dolgunk. Ami már most az első magyarázatot illeti, e név *ΑΡΑ* eleme valóban visszavezethető óiráni **Rti-* alakra, *ΟΧΔΟ* azonban nehezen tekinthető az óiráni *vahvi folytatásának. Az a körülmény, hogy a *waxš*-ban az óiráni *χš-* és *hv-* egyformán *χ*-ban esett össze, még egyáltalán nem bizonyítja, hogy a kusánoknak vagy a baktriaiaknak a nyelvében is végbement ez a hangváltozás, s hogy a *χ* hangot a *ΧΔ* betűkkel jelölték. A kusán nevek indiai átírásai azt bizonyítják, hogy a *Ḍ* betű hangértéke *ṣ* volt, a *ΧΔ* betűk tehát -*χš-* hangkapcsolatot

¹⁷ A kusán pénzfeliratok összeállítását l. R. Göblnél, *Fr. Altheim—R. Stiehl*: Finanzgeschichte der Spätantike. Frankfurt am Main 1957. 187, 193, 250—251.

¹⁸ Ld. pl. J. Markwart: Wehrot und Arang. Leiden 1938. 31 skk. és H. H. Schaefer: Iranica. Berlin 1934 76 sk.

¹⁹ Így *Fr. Altheim*: Weltgeschichte Asiens im griechischen Zeitalter. I. Halle (Saale) 1947. 80.

²⁰ *Schaefer*: i. h.; *Altheim*: i. h.

²¹ *G. Hoffmann*: Auszüge aus syrischen Akten persischer Märtyrer. Leipzig 1880. AfKM VII/3. 147; *A. Stein*: i. m. 11. Nyelvészeti megalapozást *H. W. Bailey* adott ennek az elméletnek: Zoroastrian Problems in the Ninth-Century Books. Oxford 1943. 66 skk.

²² *Schaefer*: i. h.; *Altheim*: id. m. 87.

jelöltek. Ahhoz tehát, hogy a **vahvi* > *OXĐO* fejlődést igazolhassuk, nem elég a *waxi -χš-* > *-χ-* és *-hv-* > *-χ-* fejlődésre hivatkozni, hanem a *-hv-* < *-χš-* hangváltozást kellene bizonyítanunk.²³ Van azután e magyarázatnak egy tárgyi nehézsége is. Egy manicheus perzsa szövegben (M 2) előfordul a *bg 'rd w'χš* név, amelyet a szöveg kiadója szintén Aši istennővel hozott kapcsolatba.²⁴ Hangtörténeti szempontból ez a magyarázat is lehetséges, azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a szöveg szerint *Bay Ard wymndb'n 'y hwr's'n 'Xorāsān határára*. Ezt kétségtelenül úgy kell értelmeznünk, hogy *Bay Ard* helyi jellegű istenség volt, akinek tisztelete északkeleti Iránra korlátozódott. Ugyancsak *Bay Ard* helyi jellege mellett szól az is, hogy nevét megtaláljuk a Ptolemaiosztól (VI. 18, 5) a Paropanisadai leírásában említett *Bayáoda* helynévben. Nyilvánvalóan helyes mármost az a feltevés, hogy a manicheus perzsa szövegben szereplő *Bay Ard* és a kusán pénzeken ábrázolt *APAOXĐO* egy és ugyanaz az istenség. Ha azonban ez így van, akkor *APAOXĐO*-ban helyi jellegű istenalakot kell látnunk, s mint ilyen nehezen azonosítható Ašival, akinek ismerete általánosnak tekinthető a zoroasztrizmus területén. Igen jól összeegyeztethető viszont *Bay Ard* — *APAOXĐO* helyi jellege Arədvī alakjával, aki mint folyóistenő természetszerűleg helyhez, illetőleg Kelet-Irán egy bizonyos területéhez kötött volt. Vannak azonban az *APAOXĐO* — Arədvī azonosításának is szembetűnő nehézségei. Az egyik ilyen nehézség, hogy a keletiráni nyelvekben az *-rd-* hangcsoportnak általában nem *-rd-* a folytatása, a másik pedig, hogy az Oxus folyó neve hogyan szerepelhet az *APAOXĐO* név második tagjaként.²⁵ Mégis, ezek a nehézségek nem áthidalhatatlanok. Elsősorban is az *-rd-* hangcsoportnak ugyan több keletiráni nyelvben *-l(l)r* — a folytatása, de vannak olyan keletiráni nyelvek is, mint pl. a *waxi*, amelyek az óiráni *-rd-* hangcsoportot változatlanul megőrizték.²⁶ Ami pedig az *APAOXĐO* név második *OXĐO* elemét illeti, az ugyan kétségtelen, hogy ez az Oxus folyó nevével nem lehet azonos, azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ugyanakkor lehet a **vaχša-* 'vizet szóró, benedvesítő, megöntöző' igenevet látnunk benne, amelyből az Oxus **Vaχša-* neve is keletkezett. A *vaχš-* 'vizet szór, nedvesít' tőnek a folyóvizekkel, patakokkal való természetes kapcsolatát a nyelvhasználatban jól mutatja a VIII. Yašt egyik helye (42): *kada χā ... ā varəšaŋiš urvarangm sūra vaχšyente vaχša* «mikor nedvesítik meg a források ... erős nedvesítéssel a növények gyökereit?». Ez a szöveg egyúttal azt is érthetővé teszi, hogyan lehetett Arədvī-nek a *sūrā* szón kívül *vaχšā* is jelzője. Nincs tehát nyelvészeti szempontból semmi akadályja annak, hogy az *APAOXĐO* nevet óiráni **Arədvī vaχšā* alakra vezessük vissza. Vallástörténeti szempontból e magyarázat mellett szól *APAOXĐO* helyi jellege. A kusán pénzeken *APAOXĐO*-t az antik Tychéhez hasonlóan, bőségszarúval ábrázolják. Éppen ezen az alapon kísérelték meg Ašiš vaŋuhival azonosítani. Azonban Arədvī ugyanolyan, termékenységget, bőséget nyújtó istennő, mint Aši, úgyhogy Tyche alakja ikonográfiai

²³ Még kevésbé fogadható el *J. Markwart* magyarázata, aki az *APAOXĐO* — *Ašiš vaŋuhi* azonosítást azzal a feltevéssel próbálta menteni, hogy *vaŋuhi* helyett hím-nemű (!) **vahuš* alakot tett fel, s azt képzelte, hogy ebből **voašo* alak fejlődhetett (Das erste Kapitel der Gāḍā uštavati. Roma 1930. Orientalia 50. 49 sk.).

²⁴ *F. C. Andreas*—*W. Henning*: Mitteliranische Manichaica aus Chinesisch-Turkestan. II. SPAW Ph.-h. Kl. 1933. Berlin 1933. 305.

²⁵ Ld. *Bailey*: i. m. 66, 68.

²⁶ *G. Morgenstierne*: Indo-Iranian Frontier Languages. II. Oslo 1938. 474.

ábrázolására éppúgy alkalmas lehetett. Nyberg feltevése szerint Arədvī eredetileg a Iaxartes folyó istennője.²⁷ Ha ez a feltevés helyesnek bizonyul, akkor OAXĐO és AΠOXĐO az Oxus és a Iaxartes folyókat képviselő istenpár volna a kusán pantheonban. Ez egyúttal azt is jelentené, hogy nevük valahol e két folyó vidékén keletkezett, s nem feltétlenül Baktriának vagy a kusánoknak a nyelvéből származik.

A MAO név az óiráni *māh- alaknak *mā fejleményét tükrözi, s így arra gondolhatnánk, hogy a szóvégi -h e szóban eltűnt. Huviška alatt azonban a pénzekben MAOO felirat is felbukkan,²⁸ s ha ez nem csak az orthográfia romlását jelenti, akkor mögötte *māh alakot tehetünk fel, amennyiben — mint a MIIPO név MIYPO és MIOPO változataiból megállapítható — az O-t h-hangértékben is használták. Sajátos nyelvi vonást a MAO név nem mutat, mert a szóvégi -h eltűnése eléggé széleskörűen elterjedt jelenség az iráni nyelvekben.

A MAO név alakváltozatának szokták tartani a MANAO BAIŌ nevet, annak a feltevésnek az alapján, hogy e névben a māh- 'hold' szó avesztai orthográfiában māñhō alakban megjelenő egyes birtokos esetével állunk szemben.²⁹ Ennek a feltevésnek azonban ikonográfiai és nyelvészeti szempontból súlyos akadályai vannak. A MANAO BAIŌ feliratos pénzekben nem MAO, a Holdisten jellegzetes ábrázolását találjuk, hanem egy másik istenalakot. MANAO BAIŌ tehát tárgyi szempontból MAO-val nem azonosítható. Nyelvészeti szempontból pedig a helyzet az, hogy az avesztai māñhō írás mögött egy óiráni *māhah alak fejleménye rejtőzik. Bármi is volt ez a fejlemény, n hang nem lehetett benne, úgyhogy a MANAO név semmiesetre sem felelhet meg az avesztai māñhō alaknak. Így ezt a magyarázatot el kell ejtelnünk. Van azonban a MANAO BAIŌ névnek egy másik magyarázata is, amely G. Hoffmannól származik, s amely szerint az avesztai Vohu Manah-nak felelne meg.³⁰ Ennek a magyarázatnak is van azonban két nehézsége. Az egyik ezek közül az, hogy miért hiányzik a Vohu jelző a Manah név mellől, a másik pedig, hogy hangtörténetileg hogyan magyarázható a MANAO alak, mert egyébként a Manah névnek *MANO folytatását várnánk. Ami az első problémát illeti, utalhatunk arra, hogy az Aveszta pehlevi fordításának tanúbizonyossága szerint a manah- szót önmagában is sokszor vohu- manah- értelemben fogták fel és a vahuman szóval fordították.³¹ Ugyanezt feltehetjük a Vohu Manah névvel kapcsolatban is; s ezenkívül arra is gondolhatunk, hogy ugyanúgy, mint az AΠOXĐO = *Arədvī vaχšā név esetében, itt is az avesztaitól eltérő nyelvhasználattal van dolgunk, amely nem kívánta meg a Vohu jelző állandó használatát. Ha már most az eddig magyarázat nélkül álló MANAO alakot akarjuk hangtörténetileg értelmezni, akkor nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy Vohu Manah hónapnév is volt, s mint ilyent birtokos esetben is használták, s többnyire ebből az esetből fejlődött a közép-

²⁷ H. S. Nyberg : Die Religion des Alten Iran. Leipzig 1938. 261.

²⁸ Ld. Göblnél (Nr. 85) Fr. Altheim—R. Stiehl : Finanzgeschichte der Spätantike. 196. Göbl. a MAOO feliratot a hanyag orthográfiával magyarázza. Azonban ahogy a MIIPO névnél a feliratok *Mīhr ~ *Mīr ~ *Mīr alakok egymásmellettségéről tanúskodnak, ugyanúgy feltehető, hogy a *Māh ~ *Mā alakok is egymás mellett éltek.

²⁹ L. Altheim : Weltgeschichte Asiens im griechischen Zeitalter. I. 84; Göbl: i. m. 189.

³⁰ G. Hoffmann : i. m. 148 sk.

³¹ A helyeket l. Bartholomaenál: AirWb. 1126 skk.

iráni nyelvekből ismert alakja. Így a *MANAO* alak óiráni előzményeként *Manahah kiindulópontot tehetünk fel, ebből azután *Manāh > *Manā fejlődött. A *MANAO* névben tehát minden valószínűség szerint ugyanolyan, hosszú *-ā*-ra végződő szóalakot kell látnunk, mint a *MAO* istennévben.

Az *OAOO* név iráni *Vāta-alakra megy vissza,³² a *-t*-hang *-δ*-vé való fejlődését mutatja. Világosan magyarázható az *OANINAO* név is, amely óiráni *Vananti-alak fejleménye.³³ Érdekes e névben a második szótagban megfigyelhető *a* > *i* hangváltozás, amely valószínűleg nem epenthesis következtében jött létre, mert ebben az esetben *ai* kettőshangzóból fejlődött hosszú *i*-t kellene várnunk, ez pedig az írásban *EI* vagy *II* formában tükröződnék.

Sokat vitatott a *APOOACΠO* név magyarázata. Korán feltűnt már, hogy e név meglepően emlékeztet a mitikus Vištāspa király apjának, *Lōhrāsp*-nak a nevére. Ezért ennek avesztai *aurvaṭ.aspa*-alakjából kísérelték meg levezetni a *APOOACΠO* nevet, ami azonban áthidalhatatlan hangtörténeti nehézségekbe ütközött.³⁴ A helyes magyarázatot A. Christensen találta meg, aki az avesztai *Drvāspā*-névvel vetette össze.³⁵ Így tehát a *APOOACΠO* nevet óiráni *Drvāspa-alakra vezethetjük vissza, amelyből *d* > *l*-hangváltozással jött létre. Zavarólag hatott azonban e kétségtelenül helyes magyarázatnál az a körülmény, hogy így a középperzsa *Lōhrāsp* név magyarázat nélkül maradt, amennyiben az avesztai *aurvaṭ.aspa*-alakból ezt sem lehetett maradéktalanul megmagyarázni. Ezért olyan kísérletek láttak napvilágot, amelyek vagy a *Drvāspa* > *APOOACΠO* és az *Aurvataspa*-név kereszteződéséből magyarázták a *Lōhrāsp* nevet, vagy pedig *APOOACΠO* helyett *APOOACΠO*-t olvastak, s ezt az *Aurvataspa*-névre vezették vissza.³⁶ A *APOOACΠO* olvasat azonban biztos, s hangtörténetileg a *Lōhrāsp* nevet a *APOOACΠO* és az *Aurvataspa*-nevek kereszteződéséből sem lehet megmagyarázni: Így legvalószínűbb arra gondolnunk, hogy a *Drvāspa*-, *APOOACΠO* és *Lōhrāsp* nevek történetileg összefüggnek egymással, de nincsenek kapcsolatban az *Aurvataspa*-névvel. Mivel a *Lōhrāsp* név csak késői pehlevi orthográfiában maradt fenn, feltehető, hogy a hagyományozás során bizonyos mértékben hangalakja eltorzult. Ha a *wḥl'sp* íráskép kialakulásának útját visszafelé követni próbáljuk, akkor a második *l*-t a szintén lehetséges *r/w*-vel helyettesítve az íráskép megváltoztatása nélkül is eljuthatunk a *lr'w'sp* = *Lrāvāsp* olvasathoz, amely már egészen közel áll a *APOOACΠO* által képviselt *Lruvāsp alakhoz. Az első szótag magánhangzójának eltérése azonban hangtörténetileg még így sem magyarázható meg, s ezért valószínű, hogy a *lr'w'sp* íráskép már bizonyos fokú paleográfiai torzulás eredménye. Ha a *Lruvāsp* alakból indulunk ki, akkor ennek írásképe a szaszanida kor elején **lrw'wb'sp* lehetett. A gemmafeliratok tanúbizonyossága szerint már most a 3 *r/w* olyan ligatúrát alkothatott, amelynek többek közt *wḥ* olvasata is lehetséges volt. Ha a *b* betűt bal felé kötötték, akkor egy hasonló ligatúra jött létre, amelynek többek közt *w/r'* olvasata is lehetett. Mivel a perzsában az átvett *Lruvāsp alakból *Luruvāsp-nak, esetleg *Lurāsp-nak kellett fejlődnie, a ligatúrákkal írt, többféleképpen

³² Stein : i. m. 4; Altheim : i. m. 85.

³³ Stein : i. m. 6; E. Herzfeld : AMI 9 (1938) 156; Altheim : i. m. 85.

³⁴ Stein : i. m. 4.

³⁵ A. Christensen : Étude sur le Zoroastrisme de la Perse antique. København 1928. 38 sk.

³⁶ E. Herzfeld : AMI 1 (1929—30) 174 sk.; Altheim : i. m. 85.

olvasható **Irwub'sp* írásképek az az értelmezése szilárdult meg, amely leginkább fedte a név kiejtését. Ez pedig kétségtelenül a *lwhr'sp* olvasat volt, amelynek kiejtése nemcsak **Lōhrāsp*, hanem **Lūrāsp* is lehetett, s így egészen közelállt az élő nyelvben létrejött **Lurāsp* fejleményhez. A Surkh Kotal-i felirat *BAΓOAAITTO* szavának tanúbizonysága szerint a *d > l* hangváltozás a felirat nyelvére is jellemző, így a *APOOACIHO* nevet feliratunk nyelvéhez kapcsolhatjuk, s helyi, baktriai eredetűnek tekinthetjük.³⁷ Az óiráni **Druvāspa-* névnek tehát Baktriában **Lruvāsp* alakja fejlődött, ezt tükrözi a kusán pénzek *APOOACIHO* felirata, s ez került azután át a középperzsába, ahol az élő nyelvben **Lurāsp*-pá fejlődött, míg eredeti **Irwub'sp* írásképe ennek megfelelően *lwhr'sp*-pá alakult át.

Érdekes problémákat vet fel az *AΘῪO*, *AΘOῪO* név is. A két alakváltozat közül kétségtelenül *AΘῪO* az eredetibb, az *AΘOῪO* alak csak Huviška alatt fordul elő. Kezdetől fogva világos volt, hogy e név a perzsa *ātaš*, *ādur* 'tűz' szóval függ össze, s az is kézenfekvőnek látszott, hogy alakilag a kappadokiai *AΘPA* hónapnév áll hozzá legközelebb, mely genitivusi alak.³⁸ Kérdéses volt azonban, hogyan fejlődött a feltett genitivusi **āθrō* alak *AΘῪO*-vá. Felmerült az a gondolat, hogy az *r* a *θ* szomszédságában spirantizálódott.³⁹ Ez a feltevés azonban nem igazolható, mert bár az óiráni *-θr-* hangsoportnak a közép- és újiráni nyelvekben számos különböző folytatása (*-hr-*, *-š-*, *-ř-*, *-l-* stb.) ismeretes, de *-θš-* folytatását nem tudjuk kimutatni. Az **āθrō* alakot tehát aligha tekinthetjük az *AΘῪO* név forrásának. De nem indulhatunk ki **ātarš* alakból sem, mert ennek folytatásaként **AΘOῪO* volna várható. Az mindenesetre valószínű, hogy ennél a névnél is — mivel hónapnévként is használatos volt — a genitivusi alakból kell kiindulnunk. Minthogy pedig az **āθrō* < **āθrah* genitivus hangtörténeti szempontból nem jöhet számításba, arra kell gondolnunk, hogy az *AΘῪO* alak az *r*-töveknek az avesztai *-ar-š* ~ *-arəš* s az óind *pitur* által képviselt régi genitivusára megy vissza. Ebben az esetben egy óiráni **āθrš* alakot tehetünk fel, amelyből a sonans *r* eltűnésével **āθš* fejlődött. Ezt az alakot tükrözi a kusán pénzek *AΘῪO* felirata.

A *ῪAOPHOPO* név azonosságát az avesztai *Xšāθrəm vairim*, középperzsa *Šahrēvar* istennévvel már Stein feismerte.⁴⁰ E név mint hónapnév is használatos volt, s középperzsa alakja is a birtokos esetből fejlődött. Így a *ῪAOPHOPO* nevet is óiráni **χšāθrahya varyahya* alakra kell visszavezetnünk. Ebből fejlődött a **χšāθrē varyē*, majd később a **šahrēvar > šahrēor* vagy *šahriur* alak, a több iráni nyelvben kimutatható *-ēva-* > *-iu-* hangváltozással (vö. oszét *beurä*, saka *byūrru* < óiráni **baivar-*). Mivel a *ῪAOPHOPO* név közvetlen hangtörténeti előzménye egybeesik a középperzsa alakkal, arra is gondolhatunk, hogy e név csak átvétel, nem pedig az óiráni **χšāθrahya varyahya* helyi fejleménye.

Az *OῪAAITNO* névvel, amelynek tárgyi azonosságát az avesztai *Vərəθrayna*-val a kutatás már korán felismerte, Benveniste foglalkozott hangtörténeti szempontból behatóan.⁴¹ Elgondolása szerint e név **v(a)rhragn* alakból vezethető le a szogdból és más keletiráni nyelvekből ismert *-hr-* > *-š-* és a

³⁷ Ezzel igazolódik *Herzfeld*nek az a régi feltevése, hogy *APOOACIHO* hangtörvény-szerű baktriai fejlemény **Druvāspa*-ból (AMI I [1929—30] 174).

³⁸ Stein : i. m. 4 sk.

³⁹ H. Junker *Altheim*nél: i. m. 85.

⁴⁰ Stein : i. m. 8.

⁴¹ E. Benveniste—L. Renou : *Vrtra et Vrəagna*. Paris 1934. 82 sk.

sakából kimutatható *-rš-* > *-lš-* hangváltozással, továbbá az *-lš-* hangcsoport *-šl-* hangseréjével. E szellemes magyarázat gyenge pontja a feltett *-lš-* > *-šl-* hangátvetés, amennyiben az *-lš-* hangcsoportból (s ugyanígy az *-rš-*-ből is) általában *-š-* fejlődött, úgyhogy hangátvetést ebben az esetben nehezen tehetünk fel.⁴² Így inkább arra kell gondolnunk, hogy e névben *-rθ-* > *-š-* fejlődés következett be, akárcsak az alább tárgyalandó *APAEIXDO* névben. Ebben az esetben a hangfejlődést a következőképpen rekonstruálhatjuk: **Vrθrayna-* > **Vušrayn* > **Ušlayn*. Ezt a fejlődési fokot tükrözi az *OPAIINO* felirat.

Az utoljára hagyott *APAEIXDO* név magyarázata komoly nehézségeket okozott a kutatásnak. Már Stein arra gondolt, hogy e név az avesztai Aša vahišta istennévvel azonosítható, azonban a két név hangalakjának eltérését nem tudta megmagyarázni.⁴³ Ezek a szembetűnő hangtani nehézségek indították Bartholomae arra, hogy ennek az azonosításnak a helyességét kétségbe vonja.⁴⁴ Ugyanakkor a két név eléggé kézenfekvő összefüggése alapján Markwart és Altheim különböző utakon igyekeztek az azonosítás akadályait elhárítani. Markwart az *APAEIXDO* alakot **Ašaviχšo-*-nak értelmezte, és létrejöttét következőképpen képzelte el: **Ašavahišta* > **Ašavahišta* > **Ašaviχšto* > **Ašaviχšo*.⁴⁵ Ennek az elgondolásnak gyenge pontja az *APAEIXDO* alak **Ašaviχšo* értelmezése, amennyiben a pénzfeliratok a *v* hangot *O*-val jelölik, tehát ebben az esetben **APAOEIXDO* írást várhatnánk, továbbá magyarázat nélkül marad a *t* eltűnése. Altheim a nevet **Ašaiχšo-*-nak értelmezte, s első *APAEI* elemében az *Aša-* szó casus obliquusát, második *XDO* elemében pedig a *χšā(y)-* tő *χša-* származékát látta, s az egész névnek 'durch das *Arta-* herrschend' jelentést tulajdonított.⁴⁶ Altheim magyarázatának főnehézsége az, hogy *APAEIXDO*-t elszakítja Ašától, s egy olyan istennevet tesz fel, amelyet a zoroasztrizmus nem ismer. Nem valószínű az sem, hogy az i. u. II. században a casus obliquus egy középiráni nyelvben még *-ai-*-ra végződhetett volna. Minthogy az *APAEIXDO* név *APAA* eleme nyilvánvalóan az avesztai *Aša*-val azonos, módszertani szempontból helytelen volna a név második részében mást keresni, mint *Aša*-nak a zoroasztrizmus területén általánosan használt *vahišta-* melléknevét. Nem kétséges tehát, hogy az *APAEIXDO* név magyarázatánál csak az *Ašəm vahištəm* istennévből indulhatunk ki. Mivel e név hónapnévként is használatos, itt is a genitivusi **Ašahya vahištahya* alakot kell alapul vennünk. Ennek az alaknak a fejlődése során az *APAEIXDO* név szempontjából két probléma merül fel: 1. hogyan fejlődött a szóvég *-χš-*-vé, 2. hogyan jött létre a szó belsejében az *-ai-* hangcsoport?⁴⁷ Ami a szóvéget illeti, ennek fejlődése során az *-i-*-nek a keletiráni nyelvekben hangsúlytalan helyzetben gyakori kiesésével **vaχštahi* > **vaχštē* alaknak kellett létrejönnie. A keletiráni nyelvek közül a *yidya*-munjira jellemző az *-št-* hangcsoport palatalizációja **-št'*-vé, majd *-šk'*-vá és *-šč'*-vé.⁴⁸ Mivel a tárgyalt pénzfeliratok és a *yidya*-munji között egyébként is több közös hangfejlődési

⁴² Ld. Konow : Primer of Khotanese Saka. 29 (vö. pl. *balysa-* < *ba'ysa-*).

⁴³ Stein : i. m. 11 sk.

⁴⁴ Chr. Bartholomae : Zum Altiranischen Wörterbuch. Strassburg 1906. 257.

⁴⁵ Markwart : i. m. 49.

⁴⁶ Altheim : i. m. 82 sk. és Literatur und Gesellschaft im ausgehenden Altertum. II. Halle/Saale 1950. 199.

⁴⁷ A *MEIPO*, *TEIPO* névalakok kétségtelenné teszik, hogy az *EI* betűcsoportot *i-*-nek kell olvasnunk.

⁴⁸ Morgenstierne : i. m. 73.

jelenség figyelhető meg, feltehetjük, hogy az *-št-* hangcsoport az *APAEIXDO* névben is palatalizálódott, s így a **vaχštē* alak további fejlődése következőképpen alakult: **vaχštē* > **vaχšč* > **vaχš*. Nézzük mármost az *-ai-* hangcsoport létrejöttének kérdését. A név két eleme az esetvégződés lekopásának idején nyilvánvalóan egybeolvadt, s mint egy szó fejlődött tovább. Így tehát az **Ašahya vahištahya* alakból **Ašahivaχštahi* fejlődött. A további fejlődés során már most a szóvégi *-ahi* összevonódott *-ē-*vé, a szó belsejében viszont az *-iva* hangcsoportból *-i-* lett, mint pl. a szogdban, ahol az **rtivahvi-*alak *artixu-*vá vonódott össze.⁴⁹ Az *APAEIXDO* név kialakulásának további menetét ezek szerint következőképpen rekonstruálhatjuk: **Ašahivaχštahi* > **Ašahiχšč* > **Ašaiχš*. E névben tehát valószínűleg egy sajátos avesztai alak helyi fejleményével van dolgunk.

IV

Ha most a nevek hangtörténeti sajátosságait a Surkh Kotal-i felirat világosan értelmezhető elemeivel összevetjük, a következő képet kapjuk:

1. A *d > l* hangváltozás, amely a feliraton a *BAΓOΛAITTO* szóban figyelhető meg, a felirat nyelvéhez kapcsolja a *APOOACΠIO* nevet. Nem áll ellentétben a felirat nyelvének hangtörténeti fejlődésével az *AΘBO*, *MIOPO*, *MAO*, *MANAO BAΓO*, *OAAIO* és *OANINAO* név sem, de hangtörténeti sajátosságaikra a feliratban nincs példa, s így szorosabb összetartozásuk a felirat nyelvével szintén nem bizonyítható.

2. A *d > l* hangváltozás ugyanakkor elkülöníti a felirat nyelvétől az *APAOXDO* és a vele tárgyi szempontból összefüggő *OAXDO* nevet. E két név valószínűleg északabbról került Baktriába.

3. A *KIPAO MI* szóban előforduló *-rt-* > *-ird-* hangfejlődés tanúbizonyossága szerint szintén más iráni nyelvből való átvételnek kell tartanunk az *APAEIXDO* és valószínűleg az *OPAAITNO* neveket is. E két név jelentősége abban áll, hogy korai és világos példáját nyújtják a sokat vitatott avesztai *-rt-/rθ-* > *-s-* hangváltozásnak. Mivel a pénzfeliratok ábécéjében a *-hr-* hangcsoportot az *OP* vagy *YP* betűkapcsolat jelölte, egyúttal az is kétségtelennek látszik, hogy az *Ḍ* betű által jelölt hang — mint ahogy az ind átírások is mutatják — valóban *š*, nem pedig *hr* vagy *rh* volt, s ennek alapján az *-rt-/rθ-* hangcsoport avesztai folytatását is *š*-nek, nem pedig *-hr-*nek kell tartanunk.⁵⁰

A megvizsgált nyelvi anyagnak a Surkh Kotal-i felirat nyelvével összefüggő vagy annak hangtörténeti fejlődésével ellentmondásban nem álló 1. csoportja alkalmas arra, hogy összehasonlítsuk az indiai prákrit feliratok és a nyai és krorainai prákrit dokumentumok nyelvébe behatolt iráni jövevény-szavaknak azzal a csoportjával, amelyet Bailey kusán eredetűeknek tart. Elsősorban a következő szavak jöhetnek számításba:

bakanapati 'templomgondnok' (változat: *vakanapati*),⁵¹ továbbá a *Vakamihira*, *Vagamaregasa* (gen.) személynevek.⁵² Ezekből három iráni szó rekonstruálható: *βαγ(a)*, *mīhr(a)*, *marēγ(a)* (*pati* nyilvánvalóan ind alak). Mindhárom szó hangalakja jól összeegyeztethető a Surkh Kotal-i felirat nyelvi

⁴⁹ Ld. I. Gerschevitch: A Grammar of Manichean Sogdian. Oxford 1954. 38.

⁵⁰ Ez a kérdés ma már új, alapos feldolgozást igényelne.

⁵¹ H. W. Bailey: Kusanica. BSOAS 14 (1952) 420 sk.

⁵² Bailey: i. m. 422, továbbá A Problem of the Indo-Iranian Vocabulary. RO. 21 (1957) 66.

sajátosságaival: $\beta a\gamma(a) = BA\Gamma O$, $m\dot{i}hr(a) = MIOPO$, $ma\dot{r}\epsilon\gamma(a) < *maryaka$ -hangfejlődésének párhuzamát pedig a $BA\Gamma OAA\Gamma TO$ szóban találjuk meg ($-k- > -\gamma-$).

A saka *pharšavata* 'bíró' szó, amely **frašapati*-óiráni alakra vezethető vissza, de amelynek hangalakja nem magyarázható meg a saka hangtörténet keretében,⁵³ szintén nem áll ellentétben feliratunk nyelvével. A feltett óiráni alaknak ebben **frašapaδ(a)*, esetleg **faršapaδ(a)* lenne a fejleménye, s ez minden nehézség nélkül tekinthető a saka szó forrásának.

A kínai turkesztáni prákrit dokumentumok iráni jövevényszavai közül a *gušura* és *cojhbo* méltóságnevekkel s az *ašpista* 'lucerna', *nācira* 'vadászat', *avimdama* 'kártérítés, büntetés', *šo,hamga* 'kereskedő', *sasta* 'nap', *noksari* 'újév', *gamñi* 'kincstár', *divira* 'írnok' szavakkal kapcsolatban merült fel a kusán, ill. a »tochár« eredet gyanúja.⁵⁴ Vizsgáljuk meg sorra e szavakat. A *gamñi* és a *divira* szavak végső soron nyugatiráni eredetűek, s vándorszavaknak tekinthetők, amelyek közvetlen forrását meghatározni igen nehéz. Így ezeket célszerű már eleve figyelmen kívül hagynunk. A *gušura*, *cojhbo*, *šo,hamga* és *noksari* szavak megfelelői feliratunk nyelvében **vispuhr(a)* ($< *vispuhra-$), **šahrpāu* ($< *šadrapāvan-$), **frōšang(a)* ($< *fravaxštanaka-$?) és **nōšarl(a)* ($< *navaka-sarda-$) lennének. Ezek tehát nem egyeztethetők össze a felirat nyelvének hangtörténeti fejlődésével. A *sasta*, *avimdama* és *nācira* szavak hangalakja nem tartalmaz olyan sajátos vonást, amelynek segítségével biztosan meg lehetne állapítani, hogy melyik középiráni nyelvből származnak. Így csak az *ašpista* szó marad hátra, amely a benne végbement $\bar{a} > i$ hangváltozás ($< *aspāsta-$) alapján kapcsolatba hozható feliratunk nyelvével (vö. *OANINAO* $< *Vananti-$).

A megvizsgált nyelvi anyag alapján feliratunk nyelvének jellegére vonatkozóan a következő eredmények adódnak. A kusán pénzfeliratok egy csoportja, amely főleg helyi jellegű istenneveket foglal magában, a hangtörténeti fejlődés szempontjából jól összeegyeztethető a felirat nyelvével. Az indiai kusánkori prákrit feliratok és a keletturkesztáni prákrit dokumentumok nyelvébe bekerült iráni jövevényszavaknak is van egy olyan csoportja, amely kapcsolatba hozható a Surkh Kotal-i felirat nyelvével s a vele kapcsolatban álló pénzfeliratokkal. Ezzel szemben azonban a keletturkesztáni prákrit dokumentumok nyelvében találunk jónéhány olyan iráni jövevényszót is, amelyek az ismert középiráni nyelvek egyikéből sem származhatnak, s amelyek, mint az államszervezettel és a közigazgatással kapcsolatos szókészleti elemek, bizonyos valószínűséggel a kusánok nyelvéből származóknak tekinthetők. Mivel a kusán királyok pénzeit Bactrában (Baḡl) verték,⁵⁵ kézenfekvő arra gondolni, hogy a pénzfeliratok — ha nem a kusánok nyelvén íródtak —, akkor a helyi baktriai nyelvet tükrözik. Így valószínűnek látszik az a feltevés, hogy a pénzfeliratokkal a nyelv és az írás tekintetében összefüggő Surkh Kotal-i feliratok is a baktriai nyelvet képviselik. Ez a feltevés azt a további következtetést vonja maga után, hogy a baktriai nyelv görögábécés írásbeliségének már a kusán uralom előtt is léteznie kellett. Egyébként ugyanis nehezen lenne érthető, hogy a kusánok miért nem saját nyelvüket kezdték a Baktriában használt görög ábécével írni. Ha ellenben figyelembe vesszük, hogy a hódítók, akik maguk nem rendelkeznek írásbeliséggel, rendszerint a meghódított nép írás-

⁵³ Bailey : Kusanica. BSOAS 14 (1952) 425.

⁵⁴ H. W. Bailey : Irano-Indica II. BSOAS 13 (1949) 121—128.

⁵⁵ Göbl *Altheimnél*: Finanzgeschichte der Spätantike. 186, 215.

beliségét használják fel céljaikra,⁵⁶ akkor egyáltalán nem meglepő, hogy a kusánok Baktria végleges meghódítása után a helyi baktriai görögábécés írásbeliséget, majd Észak-India meghódítása után az ottani kharoṣṭhī prákrit írásbeliséget használták fel céljaikra. Az is könnyen érthető, hogy a kusánokkal együtt a baktriai nyelv bizonyos elemei utat találtak Indiába és Belső-Ázsiába is.

A tárgyalt szavakon kívül valószínűleg ezek közé az elemek közé tartozik az indiai kharoṣṭhī és brāhmī feliratok *kṣuṇa*-szava. Mint ismeretes, e szó széleskörűen elterjedt Belső-Ázsiában. Megtaláljuk a sakában: *kṣuṇa*- 'uralkodási év, uralkodás', a maralbaši sakában: *χšana*- 'ciklusév', a krorainai dokumentumok nyelvében: *čh'una*- 'időpont', a kucsaiiban: *kṣum* és most előkerült a Surkh Kotal-i befejezetlen feliratban is: *XḶONO*.⁵⁷ Bailey a szót a szakából próbálta magyarázni, és **χsaivana*- > **χšyūna*- > **kṣuṇa*- fejlődést tett fel.⁵⁸ Ezzel az elgondolással azonban, mint maga Bailey is világosan látta, a maralbaši saka *χšana*- nem egyeztethető össze. Azonkívül nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a fontos körülményt sem, hogy e szó az államigazgatással összefüggő speciális terminus technicus, amelynek egy bizonyos központban kellett kialakulnia, s innen kellett elterjednie a fentebb említett területen. Mivel az összes adatok a kusán birodalom egykori területéről származnak, s a szó legkorábban a kusán uralom alatt fordul elő, a legvalószínűbb arra gondolnunk, hogy e szó baktriai eredetű, s innen terjedt el a kusán birodalom területén. A *XḶONO* szót azonban nem származtathatjuk **χsaivana*-alakból, amelynek feliratunk nyelvében **XḶHOONO* vagy **XḶHONO* lenne a folytatása, hanem legkézenfekvőbb **χšana*-alakból (a **χšā(y)*-tő **χša*-alakja, mint a *χšaḍra*-szóban, *-na*-képzővel továbbképezve) kiindulunk. Ebből a baktriaiban **χšōn(a)* vagy **χšən(a)* alak fejlődhetett. Ez került át azután a gāndhārī prákritba, ahol az első szótag redukált magánhangzóját *u*-val adták vissza. A szó a gāndhārīban *tṣuṇa*-vá fejlődött, ez az alak volt azután a forrása a saka *tṣuṇa*-nak és a kucsai *tṣū*-nak (írva *čh'una*-, *kṣuṇa*- és *kṣum*). Ugyanakkor a baktriai szó közvetlenül juthatott el a maralbaši sakába, s ott *χšana*-alakban honosodott meg. Ez a példa jól mutatja egyébként, hogy a kusán birodalom területén milyen bonyolult nyelvi hatásokkal kell számolnunk, s egyben arra is felhívja figyelmünket, hogy a baktriai és a kusán elemek szétválasztása a különböző nyelvű kusánkori írásos emlékek nyelvében igen nehéz feladat, amíg lényegesen nagyobb nyelvi anyag nem áll a kutatás rendelkezésére.

A kusán pénzfeliratok vizsgálata a Surkh Kotal-i felirat szempontjából még egy fontos megfigyelésre vezethet bennünket.⁵⁹ A pénzfeliratokban szereplő istennevek általában *-O* végződéssel jelennek meg. Kivételt ez alól csak a *NANA* név jelent, amely általában *-A* végződéssel szerepel, s ezenkívül Huviška alatt előfordul az *OANINAO*, *APAOXPO* és *OHPO* neveknek *OANINAA*, *APAOXPA* és *OHPA* változata is. A *NANA* név nyilvánvalóan kivételt jelent az általános nyelvhasználat szempontjából, mert egyébként az *-ā* végű idegen neveket is *-O* végződéssel látták el. A *NANA* név esetében

⁵⁶ Mint ahogy a perzsák felhasználták a babiloni, elámi, arameus, a párthusok az arameus és görög, a szaszánidák a párthus és görög írásbeliséget. A példákat könnyen lehet még szaporítani.

⁵⁷ A *XḶONO* szó azonosítása Henning érdeme: BSOAS 18 (1956) 367.

⁵⁸ H. W. Bailey: BSOAS 12 (1948) 328 sk.

⁵⁹ A következőkben idézett adatokat l. Göblnél: i. m.

az *-A* végződés megmaradását valószínűleg elősegítette a névnek *NANAIA* és *NANADAO* alakja, de mindenestre Huviška alatt megjelenik e névnek is *-O* végű *NANO* alakja. A másik három névnél, amelyeknél az *-A* végű alak kivételes jellegű, arra gondolhatunk, hogy annak a folyamatnak az első jeleivel állunk szemben, amely ennél az írásnál később az *A* és *O* különbségének teljes feladásához vezetett. Így az *-O* végződést e neveknek általános jellegűnek tekinthetjük nyelvi szempontból, s mivel az istennevek a pénzeken nyilvánvalóan magyarázó feliratok, s következésképpen nominativusban állanak, az *-O* végződést a baktriai nyelvben a nominativus jelének kell tekintenünk. Az istennevektől eltérőleg Kaniska és Huviška neve a pénzeken *KANHDKI* és *OOHDKI* formában szerepel, ill. Huviška esetében az *OOHDKI* alak változatai mellett később *OOHDKO* is megjelenik. Ezt a végződést Lüders nominativusnak értelmezte, és a saka *-a*-tövek *-i* nominativusi végződésével vetette össze.⁶⁰ Ez a felfogás azonban nem meggyőző, mert Kaniska pénzverésének első korszakában, amikor pénzeit még görög nyelvű feliratokkal bocsátotta ki, az előlap feliratában a *KANHDKOY* genitivusi alakot találjuk. Később az előlap görög *BACIAEYC BACIAEΩN KANHDKOY* feliratát ennek iráni fordítása: *DAONANO DAO KANHDKI KOPANO* váltja fel. Mivel a két felirat szoros összefüggésben van egymással, kézenfekvő az a következtetés, hogy a *KANHDKI* alak a görög szöveg *KANHDKOY* genitivusának fordítása. Így tehát a pénzfeliratokon a következő esetek fordulnak elő:

egyes nominativus:	<i>-O</i>	vö. <i>OAAO, MIOPO, OOHDKO</i>
egyes genitivus:	<i>-I</i>	vö. <i>KANHDKI, OOHDKI</i>
többes genitivus:	<i>-ANO</i>	vö. <i>DAONANO</i>

Ez a felismerés bizonyos támpontot nyújt a Surkh Kotal-i felirat $x+2$. sorának tagolásához. Valószínűnek látszik ugyanis, hogy a szentély építettségének titulátúrája nominativusban áll, s így az $x+2$. sort *-O* végű szavakra kell tagolnunk. Így a következő tagolási lehetőség adódik: *]BIAO IZHNO BIAO IAPIO[*. Mivel azonban nem valószínű, hogy ugyanaz az elem kétszer forduljon elő a titulátúrában, kézenfekvő feltennünk, hogy a *BIAO* betűcsoport nem önálló szó, hanem csak egyik alkotó része a titulátúra különböző elemeinek. Ebben az esetben pedig a *]BIAO IZHNOBIAO IAPIO[* tagoláshoz jutunk. Ennél a tagolásnál azonnal szembetűnik, hogy a két biztosnak tekinthető szókezdetben *I*-t találunk. Önmagában véve természetesen előfordulhatna, hogy két *I*-kezdetű méltóságnév szerepeljen a titulátúrában egymás után. Mégis, ennek a valószínűsége aránylag kevés, úgyhogy azt a lehetőséget is figyelembe kell vennünk, hogy a két szókezdő *I* voltaképpen valamilyen önálló mondatrészt, kötőszót vagy névelőt képvisel. Ezt szem előtt tartva kézenfekvő a Bailey-től az oszétben, szogdiban, *χvārizmiben* és esetleg a sakában kimutatott *i, yw, ī* és *ī* határozott névelőre gondolnunk.⁶¹ E feltevésnek az alapján az $x+2$. sornak következő tagolását nyerjük: *]BIAO I ZHNOBIAO I APIO[*.

V

A Surkh Kotal-i felirat $x+2$. sorában ezek szerint egy méltóságnév teljes egészében olvasható, míg egy másiknak csak a vége, a harmadiknak pedig

⁶⁰ H. Lüders : *Philologica Indica*. Göttingen 1940. 254.

⁶¹ H. W. Bailey : *Asica*. TPhS 1945. 15 skk.

csak az eleje maradt fenn. Ha már most e méltóságneveket azonosítani akarjuk, akkor célszerű elsősorban a kusánkori dokumentumokban előforduló tisztségeket szemügyre vennünk. Az indiai prákrit feliratokban és a keletturkesztáni prákrit dokumentumokban számos hivatalos cím fordul elő, s így bizonyos mértékben képet kaphatunk a kusán birodalomban használt méltóságnevekről. A krorainai kharoṣṭhī dokumentumokban valóban találunk is három olyan eddig magyarázat nélkül álló méltóságnevet, amelyek kapcsolatba hozhatók a Surkh Kotal-i feliraton szereplő *-BIAO* végződésű címekkel. E három méltóságnév *daśavida*, *śadavida* és *jenavida*. A két elsővel kapcsolatban Burrow azt a magyarázatot vetette fel, hogy a *daśa* '10' és *śada* '100' szavakból képzett igealakok, ill. igei származékok, s az első jelentése 'he collected the tithe from', a másodiké pedig 'a person put in charge of a *śada*' lenne. A *daśavida* címmel kapcsolatban arra is gondolt Burrow, hogy ez a *dās-* 'áldoz, megajándékoz' tő causatív alakja vagy pedig olyasféle méltóságnév, mint *śadavida*.⁶² E magyarázatoknak nehezen áthidalható nehézségeik vannak, mint azt Burrow is látta, az az elgondolás azonban nem látszik valószínűtlennek, hogy a *daśavida* és a *śadavida* cím *daśa* és *śada* elemében a '10' és a '100' számnevet lássuk. A két méltóságnév jelentése eléggé világosan körvonalazható a krorainai dokumentumok alapján. Ilyen szempontból különösen fontos a 477., a 146. és a 41. sz. dokumentum.

477. sz.

előlap

1. sor *saṃvatsare 4 4 1 maṣe 10 1 tiva [se 3] puraḥa cojhbo lṛipe [yaśa]ḥ⁶³*
jeḥa
 2. *yapḡu eṣa aṃna saṃghalidavo*
 3. *śramamna moḥ'aṣenaśa dadavo*

hátlap

1. *daśavite jivadeyu kalyanadhaṃaśa ca aṃna [mili]ma 2 khi 10 2*
 2. *daśavite yo [nu u]vaśenaśa ca aṃna milima 2 khi 2*
 3. *daśavite rutrapala rutraśenaśa ca aṃna milima 3*
 4. *jeḥa yapḡu*

«A 9. évben, a 11. hónapban, a 3. napon Lṛipeya cojhbo előtt. Az idősebb Yapḡunak ezt a gabonát kell összegyűjtenie, Moḥ'aṣena barát-nak kell átadnia:

Jivadeyu és Kalyanadhaṃa *daśavita*-knak (kell begyűjtenie) 2 *milima* 12 *khi* gabonát,

Yonu és Uvaśena *daśavita*-knak 2 *milima* 2 *khi* gabonát,

Rutrapala és Rutraśena *daśavita*-knak 3 *milima* gabonát.

Az idősebb Yapḡu.»

E dokumentum egy rendelkezés végrehajtásának különböző fokozataira vonatkozó utasításokat tartalmaz. Lṛipeya cojhbo hivatalából adják ki a rendelkezést az idősebb Yapḡunak egy gabonamennyiség begyűjtésére Moḥ'aṣena

⁶² T. Burrow : The Language of the Kharoṣṭhī Documents from Chinese Turkestan. Cambridge 1937. 97, 124 sk.

⁶³ Nyilvánvalóan ez a hiányzó 2 akşara helyes kiegészítése.

barát részére. A rendelet második része részletezi, hogy a gabonamennyiséget mely *dašavita*-knak kell begyűjteni az idősebb Yapgu kezébe. Ebből nyilvánvaló, hogy az idősebb Yapgu a felsorolt *dašavita*-knak fölöttese, tehát egy magasabb tisztséget visel. A 656. sz. dokumentumban szerepel egy felsorolásban *śadavida ya [p]jguasa putra śa [.] jgaśa* «Śa [.] jga, Yapgu *śadavida* fia». Itt a fiú nevében *śa* helyett *ya-t*, *ga* helyett pedig *va-t* olvashatunk, s a névalakot így *ya [p]gu jvaśa*-ra egészíthetjük ki. Ebben az esetben érthetővé válik az «idősebb» jelző a Yapgu név mellett, s egyúttal valószínűvé válik, hogy a 477. sz. dokumentumban szereplő «idősebb» Yapgu *śadavida* volt. Egy másik dokumentumban (247. sz.) arról van szó, hogy egy bormennyiséget hiánytalanul el kell küldeni Suḡata *śadavita* kezébe (*śadavita suḡatasa hastammi*). Úgy látszik tehát, hogy a *śadavida*-knak fontos szerepe volt a mezőgazdasági termékek begyűjtésében, s a *dašavida*-k pedig ebben a munkában beosztottjaik voltak.

A *dašavida*-k működésére vonatkozólag további részleteket tudunk meg a 146. sz. dokumentumból:

146. sz.

előlap

A columna

1. sor *rayaka khula uḡana paṃcaraimna dadavya*
2. *dašavida catreya*
3. *dašavida mutreya*

B columna

1. sor *dašavida parsu*
2. *aṃṇa mṛga uḡasa paṃcaraimna aṃṇa huda milima 4 khi 10*
- 3/a. *dašavita [maścitu]* 3/b. *yatma poḡeyasa aṃṇa pruchidavya*
- 4/a. *dašavita kimtra mutreya* 4/b. *sarva piṃḍa milima 20 4 manidavya*

C columna

1. sor *vuruśa pradeśami*
2. *yatma pḡetaśa aṃṇa paṃcarayina milima 20 2*

hátlap

A vagy B columna

1. sor *dašavita aśḡhila suḡita*
2. *dašavita tsaḡa [iṃcidama]*

D vagy E columna

1. sor (olvashatatlan nyomok)
- (utolsó sor) *[manidavo piṃḍa] milima 4 4 4 1*

E dokumentum értelmezését több, ez ideig magyarázatlan kifejezés és töredékes volta nehezíti meg. A szöveg tartalma szempontjából elsősorban fontos a *paṃcaraimna* szó értelmezése. Mivel ez két helyen is az *aṃṇa* 'gabona' szó jelzőjeként szerepel, és az 1. sor szerint pedig tevéknek adják, nyilvánvalóan valamilyen állati táplálékot jelent. Előfordul főnévként is *paṃcara* és *paṃcare* alakban. A 40. sz. dokumentum a királyi tevékre vonatkozólag intézkedve kimondja, hogy ha a teve a teher következtében pusztul el, akkor tartója tartozik vele, majd így folytatja: *athava śamaramṇena mariṡyati tatremi rajammi paṃcare dadavo* «ha viszont természetes halállal pusztul el, a *paṃcare* ott a tartományban beszolgáltatandó». Mivel a rendelkezés a királyi

teve úton való pusztulására vonatkozóan intézkedik, a *paṃcare* szónak itt a pontosabb 'úti abrak' jelentése adódik. Ugyanilyen jelentésben fordul elő e szó egy másik dokumentumban, amelynek egyik részlete a fentebbi általános rendelkezés alapján egy konkrét esetre vonatkozó intézkedést tartalmaz: 349. sz. 7—8 *avi kala purnabalaṣa uṣa 2 cakuvāla nida ede mṛtamti ede uṣa 2 paṃcara dadavo sā amna samgalidavo eda amnaṣa amña pajeka yatmi kartavo* «Továbbá Purnabala *kala* 2 tevéjét Cakuvála elvitte, ezek elpusztultak, ennek a 2 tevének az úti abrakját be kell szolgáltatni, ezt a gabonát be kell hajtani, az erre a gabonára vonatkozó parancsot minden egyes *yatma* külön-külön hajtsa végre». ⁶⁴ Itt is arról van tehát szó, hogy két teve az úton elhullott, s úti abrakjukat be kell szolgáltatni. Így a *paṃcara* szó 'úti abrak' jelentése biztosított-nak tekinthető. A szó *paṃcare* változata s a belőle képzett melléknév *paṃcarayina* alakja arra mutat, hogy eredeti alakja **paṃcaraḡa* > **paṃcarae* lehetett. Mivel e dokumentumok nyelvében az *m* sok esetben etimológiai szempontból indokolatlanul jelentkezik, e szót tekinthetjük egy iráni **pačaray* 'úti abrak' átvételének. Ez az alak **paḍya-* 'úti' és **čaraka-* 'abrak' (vö. örmény *čarak* 'legelő, abrak, táplálék' < középperzsa *čarak* 'legelő') elemekre vezethető vissza. Ebből fejlődött azután *-ḍy-* > *-č-* változással **paččaray* > **pačaray*, s ez került azután át a gāndhāriba.

Problémát jelent a *mṛga* szó értelmezése is. E szó jelentése 'vadon élő állat' s már a védikus korszakban használatos a *bhīma-*, *mahiṣa-*, *vāraṇa-* stb. jelzőkkel különböző állatok, mint bivaly, oroszlán, farkas stb. megnevezésére. Itt az *uṣa* 'teve' szóval kapcsolatban áll bizonyára valamilyen tevefajta megjelölésére. Ha a szó alapjelentéséből indulunk ki, akkor a *mṛga uṣa* kifejezésnek leginkább 'vadteve, kóbor teve' jelentést tulajdoníthatnánk. Ez a szövegösszefüggésbe jól beleillik, mert így a dokumentum a királyi tevecsofordáchoz tartozó tevékkel szembeállítaná a befogott kóbor vagy vadtevéket.

A dokumentumban kétszer is előfordul a *yatma* szó mint valamilyen méltóság vagy funkció megjelölése. A *yatma*-k főleg gabonabegyűjtéssel kapcsolatban szerepelnek, de előfordul, hogy adókiivetést végeznek vagy tevéket kísérnek. Funkciójuk így eléggé széleskörű és inkább általános, mintsem speciális jellegű lehetett. A *yatma*-k tehát valószínűleg alacsonyabb rangú tisztviselők voltak, akik a kapott parancsoknak vagy a körülményeknek megfelelően különböző ügyeket intéztek. A *yatma*-k e funkciójával jól összhangba hozható nevük jelentése is. E hivatalnoknevet ugyanis az óind *yat-* 'rendezni, összekötni, ügyködni, fáradozni' igező (vö. avesztai *yat-* 'sich in Bewegung setzen; emsig tätig sein, eifrig sich bemühen') *-man-* képzős származékának tekinthetjük 'rendező, ügyintéző' jelentésben. A **yatman-* szó a gāndhāri általános fejlődésének megfelelően azután átsiklott az *-a-* tövek kategóriájába, s így *yatma* alakban jelenik meg a dokumentumokban. A szónak ez a feltehető közös főnévi jelentése érthetővé teszi azokat a kifejezéseket, amelyekben az

⁶⁴ A 349. sz. dokumentumból ez ideig csak Burrow kísérelte meg az *eda amnaṣa amña pajeka yatmi kartavo* mondat fordítását, i. m. 113: «of this corn other *yatmas* are to be made severally.» Ez a fordítás azonban tárgyi szempontból értelmetlen. A mondat értelmezése az *amña* szón fordul meg. Ez a dokumentumokban általában az óind *anya-* 'más' szónak felel meg, hangtörténeti szempontból azonban lehet az óind *ājñā-* 'parancs' szó gāndhāri folytatása is. Így *ājñā-* + *kar-* 'parancsot végrehajtani, teljesíteni', vö. *ājñākara-* 'szolga' tkp. 'parancsteljesítő'. A szóban forgó mondat értelme az, hogy az elhullott tevék úti abrakjának behajtását nem egy megnevezett *yatma*, hanem külön-külön mindegyik *yatma* (nyilván, amelyik Cakuválát éppen kézre kapja) kötelességévé teszi.

amna 'gabona' szó birtokos esetével kapcsolatban fordul elő. Így pl. a 430. sz. dokumentumban (2. sor) *kvašana amnaṣa yatma* = «a *kvašana* gabona ügyintézője».

A *pruchidavya* szót itt nyilvánvalóan «kívánandó, követelendő» értelemben kell felfognunk. E kifejezés stílusváltozatának értelmezhetjük a különböző olvasati változatokból rekonstruálható *manidavya* szót, a *man*-igeetű gerundiumát. Valószínűleg ugyanennek a szónak *manidavo* változatát tehetjük fel a hátlap utolsó sorában is az olvasható írásmaradványok alapján.

Így a 146. sz. dokumentum szövegét következőképpen értelmezhetjük:

előlap

A columna

1. sor A királyi csorda tevéi számára úti abrakot szolgáltasson
2. Catreya *dašavida*,
3. Mutreya *dašavida*,

B columna

1. sor Parsu *dašavida*.
2. Továbbá a vadteve úti abrak gabonája 4 *milima* 10 *khi* volt.
- 3/a. Mašecitu *dašavida*-tól,
- 3/b. Poğeya ügyintéző a gabonát követelje be.
- 4/a. Kimtra Mutreya *dašavida*-tól
- 4/b. Teljes mennyiségként 24 *milima* kívánandó.

C columna

1. sor Vuru körzetében
2. Pğeta ügyintéző 22 *milima* úti abrak gabonát (követeljen be)

hátlap

A vagy B columna

1. sor Aşçhila Suğita *dašavita*-tól,
2. Tsaga [imeidama] *dašavita*-tól.

D vagy E columna

utolsó sor (kívánandó) 13 *milima* (mennyiség).

E dokumentumból világosan kiderül, hogy a *dašavida*-k az államszervezet eléggé alacsony fokú tisztségviselői voltak. Fölöttük álltak még a szintén eléggé alacsony rangot képviselő *yatma*-k, ügyintézők is. Mivel a dokumentumokban a magasabb tisztségviselők általában nem a közvetlen termelőktől, hanem a *dašavida*-któl követelik be a különböző szolgáltatásokat, valószínű, hogy a *dašavida*-kban az államigazgatásnak azokat a szerveit kell látnunk, amelyek közvetlenül az adózó vagy beszolgáltatást teljesítő lakosság felett állottak.

A *dašavida*-k szervezetére vonatkozólag a legvilágosabb útmutatást a 41. sz. dokumentum nyújtja. Ennek szövege a következő:

41. sz. előlap
1. sor *ḡhirpiḡaša ṣadami uša 1 dašavida kuṅita uša 3 mašḡhiḡeyaša ṣadami dašavida vuḡeya uša 2*
  2. *suḡayaša ṣadami uša 1 caneyaša ṣadami dašavida apiḡo uša 2 kapḡeyaša ṣadami dašavida kamcaka uša 2*
  3. *ari suḡiyaša ṣadami uša 1 vuḡtoaša pradeḡade dašavida salubeta uša 3*

hátlap

1. sor *apemnaša pradeḡami aviyo dašavida uša 2 pḡitaša ṣadami uša 3 dašavida socara*

E dokumentum egy felsorolást tartalmaz, amelynek rendeltetése önmagában véve nem világos, azonban más rokon emlékek segítségével kielégítően tisztázható. A dokumentum kulcsszava a *ṣadami* kifejezés, amely rendszerint egy személynév birtokos esetétől függ, s utána többnyire egy *dašavida* és bizonyos számú teve van említve. Az alapformula tehát ez: X «száz»-ában Y *dašavida* z teve. Egyes tételekben a *ṣada* szó a *pradeḡa* szóval váltakozik, s ez kétségtelenné teszi, hogy a *ṣada* szóban valamilyen, valószínűleg területi szervezeti formával van dolgunk. Biztosnak látszik tehát, hogy a *dašavida*-k a *ṣada*-k területi szervezeti egységében működtek. E szervezetnek a felépítése akkor válik világossá előttünk, ha megvizsgáljuk a *ṣada*-k élén álló személyek hivatali funkcióját. A *ṣada*-kkal kapcsolatban felsorolt személyek közül Mašḡhiḡe a 436. sz. dokumentumban mint *ṣadavita mašḡhiḡe*, Kapḡeya és Caneya pedig az 569. sz. dokumentumban mint *ṣadavida kapḡeya* és *ṣadavida caneya* szerepel. Ennek alapján kétségtelenné látszik, hogy a *ṣada*-k élén álló személyek *ṣadavida*-k voltak. A krórainai királyság tehát közigazgatási szempontból *ṣada*-nak, «száz»-nak nevezett területi egységekre oszlott, ezeknek az élén állottak a *ṣadavida*-k. A *ṣadavida*-k alá tartoztak szervezetileg a *dašavida*-k. Kézenfekvő arra gondolni, hogy amint a *ṣadavida*-k a *ṣada*-nak, «száz»-nak nevezett közigazgatási egységtől nyerték elnevezésüket, ugyanígy a *dašavida* méltóságnév alapja is egy *daša*-nak, «tíz»-nek nevezett szervezeti egység. Ez a feltevés a 170. sz. dokumentum segítségével közelebről is alátámasztható. Ennek szövege a következő:

170. sz. előlap
- A columna
1. sor *ašidhaneya dašammi šeša*
  2. *tsuḡaliya khi [.]*
  3. *priya [deyusa] khi 1*

B columna

1. sor *caneyaša vaṃti masu khi 10*

hátlap

1. sor *kapǵeyaša [ša]dami*
2. *dašavida lapayaša ca masu khi 10 2 samghalidavo*
3. *dašavida koraka masu khi 10 1 samghalidavo*⁶⁵

Ez a következőképpen értelmezhető:

előlap

A columna

1. sor Ašidhaneya *daša*-jában hátralék:
2. Tsuǵaliya [.] *khi*,
3. Priyadejának 1 *khi*.

B columna

1. sor Caneyánál (hátralék) 10 *khi* bor.

hátlap

1. sor Kapǵeya *šada*-jában (hátralék):
2. Lapaya *dašavida*-tól is 12 *khi* bor behajtandó,
3. Koraka *dašavida*-tól 11 *khi* bor behajtandó.

Ebben a dokumentumban feltűnik a *daša* szó mint egy közigazgatási egységnek az elnevezése, s világosan meghatározható a *šada*-hoz való viszonya is. Mint az A columna szövegéből megállapítható, Ašidhaneya (akiben nyilván egy *dašavida*-t kell látnunk) *daša*-ja egyénekre vagy egyéni gazdaságokra tagolódik, viszont a hátlap szövege azt mutatja, hogy Kapǵeya *šada*-ja *dašavida*-kból, ill. az ezek igazgatása alatt levő *daša*-kból áll. Mindebből kétségtelenül arra következtethetünk, hogy a krórainai királyságban az egyéni gazdaságok vagy háztartások tízes csoportokba voltak szervezve. Ezek a közigazgatási egységek voltak a *daša*-k, élükön álltak a *dašavida*-k. A *daša*-k tízes csoportja viszont a *šada*-t alkotta, amelynek a vezetője a *šadavida* volt. Így most világosan érthetővé válik a 41. sz. dokumentum felsorolásának szerkezete. Először mindig meg van nevezve a százas csoport vagy körzet, s azután következnek az ennek a keretébe tartozó *dašavida*-k, majd pedig a tevék számának megjelölései. A felsorolás célja nem tűnik ki magának a dokumentumnak a szövegéből, azonban a hasonló jellegű 132. sz. dokumentum bevezető formulája némi támpontot nyújt erre vonatkozólag: *saṃvatsare 20 10 maṣe 4 4 1 divaṣe 4 1 maṣimna u. aṃca lihitaya* «a 30. évben, a 9. hónapban, az 5. napon a *maṣimna* tevék összeírtattak». Mivel e bevezető formula után hasonló felsorolás következik, mint a 41. sz. dokumentumban, csak a *šada*-k keretében itt nem *dašavida*-k, hanem magánszemélyek szerepelnek, valószínűnek látszik, hogy a 41. sz. dokumentum is ilyen tevéösszeírás volt, amelyet adózás, beszolgáltatás vagy igénybevétel céljából készíthettek. Így a következőképpen értelmezhetjük:

⁶⁵ A töredék szövegét e dokumentumnál figyelmen kívül hagytuk, mert nem biztos, hogy valóban ehhez a táblához tartozik.

előlap

1. sor Dhirpīga *śada*-jában: 1 teve; Kuñita *daśavida* : 3 teve; Maṣḍhigeya *śada*-jában Vuḡeya *daśavida* : 2 teve;
2. Suvāya *śada*-jában: 1 teve; Caneya *śada*-jában Apiḡo *daśavida* : 2 teve; Kapḡeya *śada*-jában Kaṃcaka *daśavida* : 2 teve;
3. Suḡiya, az *ari*, *śada*-jában: 1 teve; Vuḡto körzetéből Saluveta *daśavida* : 3 teve;

hátlap

1. sor Apemna körzetében Aviyo *daśavida* : 2 teve; Pḡita *śada*-jában Socara *daśavida* : 3 teve.

VI

A közigazgatásnak ez a tízes, százás egységekből álló szervezete, amely a krorainai dokumentumokból élénk tárul, jól ismert az óperzsa birodalomból. A persepolisi elámi nyelvű kincstári táblákon gyakran szerepel ennek megfelelően a *da-sa-bat-ti* < óp. *dasapati, a *sa-ad-da-bat-ti* < óp. *satapati méltóságnév, sőt előfordul a *ba-iš-ša-da-sa-bat-ti* < óp. *pascadasapati 'helyettes *dasapati*' cím is.⁷⁰ Mivel ez a közigazgatási szervezet a krorainai királyságban nyilván a kusán uralommal kapcsolatban jelent meg, valószínűnek látszik, hogy iráni eredetű, s végső soron az óperzsa birodalom állami szervezetéből származik a kusánoknál is. Így kézenfekvő a *daśavida* és a *śadavida* méltóságnevekben is az iráni *dasapati* és *satapati* alakok megfelelőjét látni. Kétségtelen azonban, hogy a *daśavida* és *śadavida* alakok nem lehetnek az óiráni *dasapati* és *satapati* címek feltehető őind *daśapati és *śatapati megfelelőinek a folytatásai. Ezeknek ugyanis a krorainai dokumentumok nyelvében *daśavada és *śadavada felelne meg. Ugyanakkor viszont e méltóságnevek *-pati* elemének *-vida* folytatása kitűnően megmagyarázható, mint a *-pati* szó középiráni *βīd* fejleményének átvétele. A maguk egészében azonban a *daśavida* és *śadavida* szavak mégsem tekinthetők iráni jövevényszavaknak, mert első tagjuk az őind *daša* és *śata* szó hangtörvényszerű folytatása. Ugyanezt a hangtörténeti ellentmondást megtaláljuk az őind *ašvavāra*- 'lovas' szóban is, amely ugyan az óperzsa *asabāra*- (o: *asaβāra*-) átvétele, de a szó *asa*- elemét az őind *ašva*-szóval helyettesítették.⁷¹ Ugyanerre gondolhatunk a *daśavida* és a *śadavida* szavak esetében is. A középirániban, talán éppen a baktriaiban kialakult *dasabīd- (esetleg *lasabīd-)⁷² és *sadaβīd- alakok kerültek át a gāndhāriba, ott azonban első tagjukat a megfelelő ind *daša* és *śada* szavakkal helyettesítették, s így jöttek létre a *daśavida* és *śadavida* alakok.

Ha így a krorainai dokumentumok *daśavida* és *śadavida* méltóságneveit végső soron iráni eredetűeknek tarthatjuk, s második elemüket a Surkh Kotal-i felirat *-BIAO* szavával azonosíthatjuk, akkor valószínűnek látszik, hogy a krorainai dokumentumokban előforduló harmadik hasonló végződésű cím: a

⁷⁰ L. G. G. Cameron : Persepolis Treasury Tablets. Chicago 1948. 83, 110 stb., Fr. Altheim : Gnomon 23 (1951) 190.

⁷¹ L. M. Mayrhofer : Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. I. Heidelberg 1956. 62.

⁷² Ha e méltóságnév a baktriaiba perzsa területről került át, akkor lehet, hogy hangalakja *dasabīd*- volt, nem pedig a baktriaiban hangtörvényszerűen várható *lasabīd-.

jenavida szintén iráni eredetű. Ez különböző méltóságviselők felsorolásában fordul elő a *camkura* címmel párosulva: *jenavida camkura kuviñeya* «Kuvíñeya a *jenavida* és *camkura*» (506. sz. 2. s.). A *camkura* cím elég gyakran szerepel a krorainai dokumentumokban, viselőjében az óind *nagara-rakšaka-* 'rendőrfőnök' megfelelőjét láthatjuk.⁶⁹ Kézenfekvő arra gondolni, hogy a *jenavida* méltoságnév is valamilyen ezzel összefüggő hivatalt jelölhet. Gondolhatnánk elsősorban a 'börtönfőnök, börtönfelügyelő' jelentésre, mint amely leginkább összefügghet a rendőrfőnöki funkcióval. A középiráni nyelvekben találunk is olyan méltóságnevet, amellyel a krorainai szó kapcsolatba hozható. Ilyen a Šāhpuhr KZ feliratán szereplő párthus *zyndnyk*, középperzsa *zynd'nyk*, amelyet a görög változat 'ὁ ἐπὶ τῆς φυλακῆς' kifejezéssel fordít. E cím ugyancsak *zynd'nyk* alakban előfordul a durai középperzsa ostrakonon is (3. sor). Az alapszó megvan a pehleviben: *znd'n*, *zynd'n*, a párthusban: *zynd'n*, az újperzsában: *zندان*, a tádzsikban: *zindon*, s mint jövevényszó átment az örménybe: *zndan*, *zəndan*, és az oszétba is: *zəndon*; jelentése mindenütt 'börtön'. A középperzsa vagy párthus *zyndnyk*, *zynd'nyk* mint jövevényszó ismert a szírben: *zndnyk* 'custodiae praefectus'. Emellett ismert volt a középperzsában a szónak egy összetétele is: *zynd'n-p'n* 'börtönőr', amely tovább öröklődött az újperzsában: *zندانبان* és a tádzsikban is: *zindonbon* 'börtönfelügyelő, börtönőr' jelentésben. Általánosan elfogadott az a magyarázat, hogy a *zəndān* szó óiráni **zaina-dāna-* alakra, az óiráni **zaina-* 'felszerelés, fegyver' és a **dāna-* 'tartó; raktár stb.' szavak összetételére megy vissza. Ez a magyarázat arra az igen valószínű feltevésre támaszkodik, hogy a börtön eredetileg a katonai felszerelések raktárában volt elhelyezve. Így a katonai raktárfőnök egy személyben börtönfelügyelő is volt. Kétségtelen azonban, hogy a korai szaszanida uralkodók alatt a fejlődés már túljutott ezen a fokon, mert a két méltóság ekkor már különvált egymástól. Šāhpuhr KZ feliratán már a katonai raktárfőnök méltóságát a *zynpty* (párthus vált.;; görög vált. ζηνπιτυ) cím képviseli, míg a *zyndnyk* csak mint börtönfelügyelő szerepel. A kérdés már most az, hogy a két méltoságnév közül melyik a régiebb, melyiket használták korábban, a két funkció elkülönülése előtt. A kérdést annak az általános megfontolásnak az alapján dönthetjük el (nyelvtörténeti adatok hiányában), hogy a *zynd'nyk*, *zynd'np'n* kifejezések pontosabban körülírják a hivatali funkciót, s ugyanakkor már fel is tételezik a 'felszerelésraktár' → 'börtön' jelentésfejlődést, míg ezzel szemben a *zynpty* méltoságnév általánosabb jelentésű. Így valószínűnek tarthatjuk, hogy a szaszanida kort megelőző időkben a katonai felszerelésraktár és börtön felügyelője a *zynpty* méltóságnevet viselhette. Ez a cím Baktriában *zənəβido alakban élhetett a kusán kor elején, s Baktriából kerülhetett át a kusán államszervezet útján a prákritba *jenavida* alakban, s így szerepelhet az idézett krorainai dokumentumban Kuvíñeya *camkura* második méltóságneveként.

A *jenavida* méltoságnév magyarázata fényt vet a szanszkrit *jayana-* 'lószerszám' szó eredetére is. Már régen felmerült az a gondolat, hogy ez a szó iráni eredetű, s úgy gondolták, hogy egy óiráni **zayana-* vagy **zaina-* alaknak (vö. avesztai *zaēna-* 'fegyver', *zayan-* 'felfegyverzett') az átvétele.⁷⁰

⁶⁹ T. Burrow: The Language of the Kharoṣṭhi Documents from Chinese Turkestan. Cambridge 1937. 88.

⁷⁰ H. W. Bailey: Ariana. Donum nat. H. S. Nyberg obl. Kny. 5 skk.; Mayrhofer: Kurzg. etym. Wb. d. Altind. I. 419.

Azonban a szanszkrit szó igen későn, Bānanál bukkan fel, s így valószínűtlen, hogy óiráni, pontosabban óperzsa átvétellel lenne dolgunk. Viszont egy közép-iráni *zēn alak átvétele a szanszkrit *jayana*- nem lehet. E nehézségek azonban a *jenavida* szó segítségével könnyen megoldhatók. Ez ugyanis világossá teszi, hogy Indiába egy közép-iráni, valószínűleg baktriai *zēn alak került át és honosodott meg a prákritban *jena* alakban. Ezt a *jena*- alakot azután később a szanszkrit *-aya*- ~ prákrit *-e*- megfelelés alapján szanszkritizálták, akár csak az iráni *asaβāra*-, *dasaviθ*- stb. szavakat, s így jött létre a szanszkritban a *jayana*- alak.

A Surkh Kotal-i felirat x + 2 sorának egyik méltóságnevét tehát a krórainai dokumentumokban szereplő *jenavida* címmel azonosíthatjuk. Ugyan- ebben az irányban kereshetjük valószínűleg a töredékesen megmaradt másik méltóságnévnek a magyarázatát is. Az *ADIO*[töredéket ugyanis *ADIO*[*DO*]-ra egészíthetjük ki, s az így nyert alakot összevethetjük az egyik jólismert óind méltóságnév, az *adhyakṣa*- prákrit fejleményeivel. Az *adhyakṣa*- az óind állam- szervezetben fontos szerepet játszott. A Mānavadharmasāstra szerint (VII 81)

adhyakṣānvividhānkuryāttatra tatra vipaścitaḥ
tē'sya sarvānyavekṣerannṛṇām kāryāṇi kurvātām

«különböző tapasztalt felügyelőket nevezzen ki (a király) mindenütt, azok az ő embereinek minden tettét kísérjék figyelemmel.»

Az *adhyakṣa*- méltósága tehát körülbelül az óperzsa «király szemei» tisztség- viselőknél felelt meg, s valószínű, hogy létrejötte történetileg össze is függ az óperzsa államszervezetnek ezzel az intézményével.⁷¹ Szempontunkból most elsősorban az a fontos, hogy az óind államigazgatási tankönyvek tanúbizony- sága szerint az *adhyakṣa*- intézmény a Maurya-dinasztia korától a Gupta- korig minden bizonnal fennállott, s így számolhatunk vele a kusánok alatt is. Az *adhyakṣa*- szónak a prákritban különböző folytatásait ismerjük: (*a*)*jhakha*-, (*a*)*dhiyacha*- stb.⁷² A gāndhāriban leginkább *aṣaṣa- vagy svarabhakti- magánhangzós *adhiyakṣa- alakot véve fel kiindulópontnak, *aṣiyaṣa-, *aṣyaṣa- fejlődéssel számolhatunk. A baktriai görög ABC-ben az ṣ, ṣ̣ és ṣ̣̣ jelölésére csak a Ḍ betű jöhetett számításba, de az is lehetséges, hogy a baktriai- ban ṣ̣ és ṣ̣̣ foném nem is volt, s így ezeket az átvételnél ṣ-sel helyettesítették. Bármelyik lehetőséggel számoljunk is, feliratunk *ADIO*[*DO*] szava minden nehézség nélkül azonosítható az óind *adhyakṣa*- méltóságnév északnyugati prákrit fejleményének a kusán államszervezet útján Baktriába eljutott alakjával.

Visszatérve most még feliratunk x+3 sorára, arra kell rámutatnunk, hogy a *KIPAO**MI* szónak a korábbi magyarázatok szerint feltett *KIPAO* part. pass. + *MI* 1. sz. szem. névmás obl. alaki elemzése nem lehet helyes. Az x+2 sor értelmezése során ugyanis világossá vált, hogy a *KIPAO**MI* állítmányhoz alanyesetben álló méltóságnevek tartoznak, következésképpen nem tekinthető pass. alaknak. Így csak arra gondolhatunk, hogy az óiráni *kṛta- part. pass. és az *ahmi létige 1. szem. sg. alakjának összeolvadásából

⁷¹ A «király szemei»-re l. legutóbb *A. Pagliaro*: *Riflessi di etimologie iraniche nella tradizione storiografica greca*. *Atti della Acc. Naz. dei Lincei* 9 (1954) 133 skk.

⁷² *L. M. A. Mehandale*: *Historical Grammar of Inscriptional Prakrits*. Poona 1948. 18.

keletkezett praet. act. sg. I. szem. alakkal van dolgunk. Hasonló fejlődést több közép- és újiráni nyelvből ismerünk. Így a saka *yidami* alak valóban pontos megfelelője lehet a *KIPΔOMI* szónak, amennyiben hasonló eredetű. Kérdésesnek látszik azonban a szó végződése. Mint a *BIAO* alak mutatja, nem valószínű, hogy feliratunk nyelvében a szóvégi rövid *i* hang megmaradhatott volna. Így nehezen tehető fel, hogy a *KIPΔOMI* alakban rövid szóvégi *i*-vel állunk szemben. Inkább arra kell gondolnunk, hogy az *I* betűt a *KIPΔOM* szótól el kell választanunk, és mint névelőt a *ΒΑΓΟΛΑΓΓΟ* szóhoz kell vonnunk. Így végeredményben feliratunknak következő értelmezése adódik:

x+2 sor [.....] *βιδο i zenoβιδο i ašio [šo]*
 x+3 [.....] *O kirdom i βαγολαγγο M [...]*
 x+4 *διὰ Παλαμήδου*

«[Én .....a ...] *βιδο*, a börtönfőnök, a felügye [lő]
 [és a .....] *O építtetem a szentélyt [itten?]*
 Palamedesszel». ⁷³

⁷³ Utójegyzet. A Palamedes-feliratnak ezt a magyarázatát kevéssel *Henning* «Surkh Kotal» cikkének kézhezvétele után dolgoztam ki. Közzétételét azonban hosszú ideig késleltette az a körülmény, hogy a krorainai dokumentumok publikációja nem volt számomra hozzáférhető, s így a *dašavida*, *jenavida* stb. méltóságnevekre vonatkozó elgondolásomat nem tudtam megfelelő módon kidolgozni. Időközben azonban *Stein Aurél* könyvtárában a CII hozzáférhetővé vált, s így sikerült cikkemnek ezt a részét is végleges formába önteni. Azóta Surkh Kotalban egy lényegesen hosszabb és épségben megmaradt felirat is előkerült. Ennek publikációja meg is jelent: *A. Maricq*: Le grande inscription de Kaniška et l'éteo-tokharien. JA 246 (1958) 345 skk. Ehhez egy fontos tanulmányban *Henning* szól hozzá: The Bactrian Inscription. BSAOS 23 (1960) 47 skk. A nagy felirat alapján sokkal teljesebb képet lehet alkotni a baktriai nyelvről, mint az cikkem írása idején az addig ismert anyag alapján lehetséges volt, ugyanakkor viszont az új felirat és a Palamedes-felirat közt oly kevés a szóképzleti kapcsolat, hogy utóbbi magyarázatához kézzelfogható támpontot nemigen nyerhetünk. Így nem merült fel semmi indok arra, hogy magyarázatomon változtassak. A nagy felirattal a közeljövőben egy másik tanulmányomban fogok foglalkozni. A baktriai és a kusán nyelv, valamint a Palamedes-felirat magyarázata kérdésében *Maricq* és *Henning* eltérő elgondolásaival szemben l. egyelőre a fentebbi fejtegetéseket.